บทนำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๘ คือ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค จัดเป็นเล่มที่ ๔ ของสังยุตตนิกาย ว่าด้วยอายตนะภายใน ๖ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน และอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป สัททะ คันธะ รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ พระธรรมสังคีติกาจารย์จึงได้ตั้งชื่อว่า สฬายตนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอายตนะ ๖ มีพระสูตรทั้งหมด ๔๒๐ สูตร

การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสฬายตนวรรค

ในสฬายตนวรรค มีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือ ประมวลเป็นเรื่อง ๆ แล้วจัดแบ่งสังยุตออกเป็นแบบต่าง ๆ ต่อไปอีก ดังนี้

ก. แบ่งเป็นสังยุต

พระสูตร ๔๒๐ สูตรในสฬายตนวรรค จัดแบ่งเป็นสังยุตได้ ๑๐ สังยุต คือ

๑. สฬายตนสังยุต มี ๒๔๘ สูตร ๒. เวทนาสังยุต มี ๓๑ สูตร

๓. มาตุคามสังยุต มี ๓๔ สูตร ๔. ชัมพุขาทกสังยุต มี ๑๖ สูตร

๕. สามัณฑกสังยุต มี ๒ สูตร ๖. โมคคัลลานสังยุต มี ๑๑ สูตร

๗. จิตตสังยุต มี ๑๐ สูตร ๘. คามณิสังยุต มี ๑๓ สูตร

๙. อสังขตสังยุต มี ๔๔ สูตร ๑๐. อัพยากตสังยุต มี ๑๑ สูตร

ข. แบ่งสังยุตเป็นแบบต่าง ๆ

ในสังยุตเหล่านี้ ยังมีการแบ่งเป็นแบบต่าง ๆ ถึง ๓ แบบ คือ

แบบที่ ๑ สฬายตนสังยุต แบ่งเป็นปัณณาสก์ (หมวด ๕๐) และเป็นวรรค

แบบที่ ๒ เวทนาสังยุต มาตุคามสังยุต และอสังขตสังยุต รวม ๓ สังยุต แบ่งเป็นวรรค

แบบที่ ๓ ชัมพุขาทกสังยุต สามัณฑกสังยุต โมคคัลลานสังยุต จิตตสังยุต คามณิสังยุต อัพยากตสังยุต รวม ๖ สังยุต ไม่แบ่งเป็นปัณณาสก์หรือวรรค

แนะนำแต่ละสังยุต

๑. สฬายตนสังยุต

สฬายตนสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอายตนะ ๖ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และธรรมที่เกี่ยวข้องกับอายตนะเหล่านี้ มีทั้งหมด ๒๔๘ สูตร จัดแบ่งเป็นปัณณาสก์ได้ ๔ ปัณณาสก์ แต่ละปัณณาสก์แบ่งเป็นวรรค ปัณณาสก์ที่ ๑ □ ๓ แบ่งเป็น ๕ วรรค ปัณณาสก์ที่ ๔ แบ่งเป็น ๔

วรรค โดยปกติวรรคหนึ่งมี ๑๐ สูตร แต่บางวรรคมีมากกว่า ๑๐ สูตร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑.๑ ปฐมปัณณาสก์

๑.๑.๑ อนิจจวรรค

อนิจจวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๒ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑-๒-๓. อัชฌัตตานิจจสูตร อัชฌัตตทุกขสูตร และ อัชฌัตตานัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในไม่เที่ยง ... เป็นทุกข์ และ ... เป็นอนัตตา คือ ทรงสอนให้พิจารณา ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนัดและหลุดพ้น

๔-๕-๖. พาหิรานิจจสูตร พาหิรทุกขสูตร และ พาหิรานัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกไม่เที่ยง ... เป็นทุกข์ และ ... เป็นอนัตตา คือ ทรงสอนให้พิจารณา ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า รูป สัททะ คันธะ รส โผฏฐัพพะ

ธรรมารมณ์ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนัด และหลุดพ้น

๗-๘-๙. อัชฌัตตานิจจาตีตานาคตสูตร อัชฌัตตทุกขาตีตานาคตสูตร และ อัชฌัตตานัตตาตีตานาคตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยง ... เป็นทุกข์ และ ... เป็นอนัตตา คือ ทรงสอนว่า จักขุ โสตะ ฆานะ

ชิวหา กาย มโนที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่จำต้อง

กล่าวถึงอายตนะภายในที่เป็นปัจจุบัน

๑๐-๑๑-๑๒. พาหิรานิจจาตีตานาคตสูตร พาหิรทุกขาตีตานาคตสูตร และ พาหิรานัตตาตีตานาคตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยง ... เป็นทุกข์ และ ... เป็นอนัตตา คือ ทรงสอนว่า รูป สัททะ คันธะ

รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

ไม่จำต้องกล่าวถึงอายตนะภายนอกที่เป็นปัจจุบัน

๑.๑.๒ ยมกวรรค

ยมกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคู่ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตร

ทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ ซึ่งจัดเป็นคู่ ๆ ได้ ๕ คู่ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความ สำคัญ ดังนี้

๑-๒. ปฐมปุพเพสัมโพธสูตร และ ทุติยปุพเพสัมโพธสูตร ต่างว่าด้วยความดำริก่อนตรัสรู้ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมปุพเพสัมโพธสูตร ทรงดำริถึงคุณ

โทษ และเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ ได้แก่ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน ส่วนในทุติยปุพเพสัมโพธสูตร ทรงดำริถึงคุณ โทษ และเครื่องสลัด ออกจากอายตนะภายนอก ๖ ได้แก่ รูป สัททะ คันธะ รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ในตอนท้ายของแต่ละสูตร ทรงแสดงว่า พระองค์ทรงทราบแล้วจึงทรงประกาศยืนยันการตรัสรู้ของพระองค์

๓-๔. ปฐมอัสสาทปริเยสนสูตร และ ทุติยอัสสาทปริเยสนสูตร ต่างว่าด้วยการแสวงหาคุณของอายตนะ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมอัสสาท-

ปริเยสนสูตร พระองค์ตรัสถึงการเที่ยวแสวงหาคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน และในทุติยอัสสาท-

ปริเยสนสูตร ตรัสถึงการเที่ยวแสวงหาคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป สัททะ คันธะ รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ในตอนท้ายของแต่ละ

สูตร ทรงแสดงว่า พระองค์ทรงทราบแล้วจึงประกาศยืนยันการตรัสรู้ของพระองค์

๕-๖. ปฐมโนเจอัสสาทสูตร และ ทุติยโนเจอัสสาทสูตร ต่างว่าด้วยการปฏิเสธคุณของอายตนะ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมโนเจอัสสาทสูตร ทรงแสดงคุณ โทษ เครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ และในทุติยโนเจอัสสาทสูตร ทรงแสดงคุณ โทษ เครื่องสลัดออกจากอายตนะภายนอก ๖ ในตอนท้ายของแต่ละสูตรทรงแสดงว่าเมื่อสัตว์รู้คุณ โทษ เครื่องสลัดออกจากอายตนะเหล่านั้นตามความเป็นจริงจึงจะพ้นจากโลกได้

๗-๘. ปฐมาภินันทสูตร และ ทุติยาภินันทสูตร ต่างว่าด้วยผู้เพลิดเพลินอายตนะ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมาภินันทสูตร ทรงแสดงถึงผู้เพลิด เพลินอายตนะภายใน ในทุติยาภินันทสูตร ทรงแสดงถึงผู้เพลิดเพลินอายตนะภายนอก ในตอนท้ายของแต่ละสูตร ทรงแสดงว่า ผู้เพลิดเพลินอายตนะเหล่านั้นพ้นจากทุกข์ไม่ได้

๙-๑๐. ปฐมทุกขุปปาทสูตร และ ทุติยทุกขุปปาทสูตร ต่างว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมทุกขุปปาทสูตร ทรงแสดง

ว่า ความเกิดขึ้นแห่งอายตนะภายในเป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ส่วนในทุติย-

ทุกขุปปาทสูตร ทรงแสดงว่า ความเกิดขึ้นแห่งอายตนะภายนอกเป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ในตอนท้ายของแต่ละสูตร ทรงแสดงว่า ความดับแห่งอายตนะเหล่านั้นเป็นความดับแห่งทุกข์

๑.๑.๓ สัพพวรรค

สัพพวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสิ่งทั้งปวง ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ และสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. สัพพสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวง หมายถึงอายตนะภายใน ได้แก่ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน และอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป สัททะ คันธะ รส

โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์

๒. ปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเพื่อละสิ่งทั้งปวง คำว่า สิ่งทั้งปวง ในที่นี้หมายถึง อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ สัมผัส ๖ คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส และความเสวยอารมณ์ ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย

๓. อภิญญาปริญญาปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเพื่อรู้ยิ่งกำหนดรู้แล้วละสิ่งทั้งปวง คำว่า สิ่งทั้งปวง ในพระสูตรนี้หมายถึงสิ่งทั้งปวงในพระสูตรที่ ๒

๔-๕. ปฐมอปริชานนสูตร และ ทุติยอปริชานนสูตร ต่างว่าด้วยผู้ไม่กำหนดรู้สิ่งทั้งปวง แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมอปริชานนสูตร ทรงแสดง

ว่า ผู้ไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนัด ไม่ละสิ่งทั้งปวง เป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์ สิ่งทั้งปวงในที่นี้เหมือนในพระสูตรที่ ๒ ส่วนในทุติยอปริชานนสูตร ทรงแสดงว่า ผู้ไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนัด ไม่ละสิ่งทั้งปวง คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางวิญญาณ ๖ เป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์ และทรงแสดงไว้ในตอนท้ายของพระสูตรทั้งสองว่า เมื่อรู้ยิ่ง กำหนดรู้ คลายกำหนัด ละสิ่งทั้งปวงเหล่านั้นได้จึงเป็นผู้ควรสิ้นทุกข์

๖. อาทิตตสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน คำว่า สิ่งทั้งปวง ในพระสูตร นี้เหมือนกับพระสูตรที่ ๒ พระสูตรนี้เป็นสูตรเดียวกับอาทิตตปริยายสูตรในพระวินัยปิฎก มหาวรรค (แปล) เล่ม ๔ ข้อ ๕๔ หน้า ๖๔

๗. อันธภูตสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของมืดมน คำว่า สิ่งทั้งปวง ในพระสูตร นี้เหมือนกับพระสูตรที่ ๒

๘. สมุคฆาตสารุปปสูตร ว่าด้วยปฏิปทาอันสมควรแก่การเพิกถอนความกำหนดหมาย คือ ทรงสอนไม่ให้กำหนดหมายสิ่งทั้งปวงว่า เป็นของเรา สิ่งทั้งปวงในที่นี้เหมือนในพระสูตรที่ ๒

๙-๑๐. ปฐมสมุคฆาตสัปปายสูตร และ ทุติยสมุคฆาตสัปปายสูตร ต่างว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่การเพิกถอนความกำหนดหมาย แต่มีรายละเอียด

ต่างกัน คือ ในปฐมสมุคฆาตสัปปายสูตร ทรงสอนไม่ให้กำหนดหมายสิ่งทั้งปวงว่า เป็นของเรา ส่วนในทุติยสมุคฆาตสัปปายสูตร ทรงแสดงว่า สิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และให้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่เป็นอัตตาของเรา สิ่งทั้งปวงในที่นี้เหมือนในพระสูตรที่ ๒

๑.๑.๔ ชาติธัมมวรรค

ชาติธัมมวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมดา ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร เป็น สูตรเปยยาล คือ ทรงแสดงสูตรแรกและสูตรสุดท้ายไว้เต็ม พระสูตรที่เหลือทรงแสดงไว้โดยย่อให้อนุโลมตามพระสูตรที่ ๑ กับที่ ๑๐ ตามควรแก่กรณี แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑-๑๐. ชาติธัมมาทิสุตตทสกะ ว่าด้วยพระสูตร ๑๐ สูตร มีชาติธัมมสูตร เป็นต้น หมายความว่า

พระสูตรที่ ๑ ชาติธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมดา

พระสูตรที่ ๒ ชราธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความแก่เป็นธรรมดา

พระสูตรที่ ๓ พยาธิธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา

พระสูตรที่ ๔ มรณธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความตายเป็นธรรมดา

พระสูตรที่ ๕ โสกธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา

พระสูตรที่ ๖ มลธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา

พระสูตรที่ ๗ ขยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา

พระสูตรที่ ๘ วยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา

พระสูตรที่ ๙ สมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา

พระสูตรที่ ๑๐ นิโรธธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา

คำว่า สิ่งทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย

๑.๑.๕ สัพพอนิจจวรรค

สัพพอนิจจวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร คือ ทรงแสดงสูตรแรกไว้เต็ม ส่วนพระสูตรที่ ๒-๙ ทรงแสดงไว้โดยย่อ พระสูตรที่ ๑๐ ไม่จัดเข้าในเปยยาล แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑-๙. อนิจจาทิสุตตนวกะ ว่าด้วยพระสูตร ๙ สูตร มีอนิจจสูตรเป็นต้น หมายความว่า

พระสูตรที่ ๑ อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง

พระสูตรที่ ๒ ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์

พระสูตรที่ ๓ อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา

พระสูตรที่ ๔ อภิญเญยยสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงควรรู้ยิ่ง

พระสูตรที่ ๕ ปริญเญยยสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงควรกำหนดรู้

พระสูตรที่ ๖ ปหานสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงควรละ

พระสูตรที่ ๗ สัจฉิกรณียสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงควรทำให้แจ้ง

พระสูตรที่ ๘ อภิญญปริชานนสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงควรรู้ยิ่งแล้ว กำหนดรู้

พระสูตรที่ ๙ ปทุฏฐสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงถูกประทุษร้าย

คำว่า สิ่งทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย

๑๐. อุปัสสัฏฐสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงถูกเบียดเบียน คำว่า สิ่งทั้งปวง ในที่นี้เหมือนใน ๙ สูตรแรก

๑.๒ ทุติยปัณณาสก์

๑.๒.๑ อวิชชาวรรค

อวิชชาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอวิชชา ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความ สำคัญดังนี้

๑. อวิชชาปหานสูตร ว่าด้วยการละอวิชชา คือ ทรงแสดงว่า เมื่อบุคคลรู้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยโดยความไม่เที่ยง จึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น

๒-๓. สัญโญชนปหานสูตร และ สัญโญชนสมุคฆาตสูตร ว่าด้วยการละสังโยชน์และการถอนสังโยชน์ตามลำดับ คือ ทรงแสดงว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอายตนะ วิญญาณ สัมผัส และความเสวยอารมณ์ (เหมือนในพระสูตรที่ ๑) โดยความไม่เที่ยง จึงจะละและถอนสังโยชน์ได้

๔-๕. อาสวปหานสูตร และ อาสวสมุคฆาตสูตร ว่าด้วยการละอาสวะและการถอนอาสวะตามลำดับ คือ ทรงแสดงว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอายตนะ วิญญาณ สัมผัส และความเสวยอารมณ์ (เหมือนในพระสูตรที่ ๑) โดยความไม่เที่ยง จึงจะละและถอนอาสวะได้

๖-๗. อนุสยปหานสูตร และ อนุสยสมุคฆาตสูตร ว่าด้วยการละอนุสัยและการถอนอนุสัยตามลำดับ คือ ทรงแสดงว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอายตนะ วิญญาณ สัมผัส และความเสวยอารมณ์ (เหมือนในพระสูตรที่ ๑) โดยความไม่เที่ยง จึงจะละและถอนอนุสัยได้

๘. สัพพุปาทานปริญญาสูตร ว่าด้วยธรรมเพื่อกำหนดรู้อุปาทานทั้งปวง คือ ทรงแสดงว่า เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิด ความประจวบกันแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย

เวทนาจึงเกิด เมื่อภิกษุรู้ เห็นอย่างนี้ จึงจะกำหนดรู้อุปาทานได้

๙-๑๐. ปฐมสัพพุปาทานปริยาทานสูตร และ ทุติยสัพพุปาทานปริยาทาน-สูตร ต่างว่าด้วยธรรมเพื่อครอบงำอุปาทานทั้งปวง แต่มีสาระสำคัญต่างกัน คือ ในปฐมสัพพุปาทานปริยาทานสูตร ทรงแสดงว่า เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖

และอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิด ความประจวบกันแห่งธรรม ๓

ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เมื่อภิกษุรู้ เห็นอย่างนี้

จึงจะกำหนดรู้อุปาทานได้

ส่วนในทุติยสัพพุปาทานปริยาทานสูตร ทรงแสดงว่า อายตนะภายใน ๖

อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อพิจารณาเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริง ก็จะเบื่อหน่าย

และครอบงำอุปาทานได้

๑.๒.๒ มิคชาลวรรค

มิคชาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระมิคชาละ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. ปฐมมิคชาลสูตร และ ทุติยมิคชาลสูตร ต่างว่าด้วยพระมิคชาละ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมมิคชาลสูตร ท่านพระมิคชาละทูลถามพระผู้มี-

พระภาคว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงจะได้ชื่อว่ามีปกติอยู่กับเพื่อน และประกอบด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงจะได้ชื่อว่ามีปกติอยู่ผู้เดียว พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุผู้เพลิดเพลินด้วยอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ชื่อว่าผู้มีปกติอยู่กับเพื่อน ผู้ไม่เพลิดเพลินด้วยอายตนะภายนอก ๖ ชื่อว่าผู้มีปกติอยู่ผู้เดียว

ส่วนในทุติยมิคชาลสูตร ท่านพระมิคชาละทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อเพื่อหลีกไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเหตุเกิดแห่งทุกข์และเหตุดับแห่งทุกข์ตามนัยปฏิจจสมุปบาท โดยยกอายตนะภายนอกเป็นสาเหตุ คือ เพราะเพลิดเพลินอายตนะภายนอก ทุกข์จึงเกิด เพราะไม่เพลิดเพลินอายตนะ

ภายนอก ทุกข์จึงดับ เช่น เพราะเพลิดเพลินในรูป ทุกข์จึงเกิด เพราะไม่เพลิดเพลิน

ในรูป ทุกข์จึงดับ

๓-๖. ปฐมสมิทธิมารปัญหาสูตร สมิทธิสัตตปัญหาสูตร สมิทธิทุกข-ปัญหาสูตร และ สมิทธิโลกปัญหาสูตร ต่างว่าด้วยพระสมิทธิทูลถามปัญหาเรื่องมาร ... สัตว์ ... ทุกข์ ... และเรื่องโลก ตามลำดับ คือ ท่านพระสมิทธิทูลถาม พระผู้มีพระภาค เรื่องเหตุที่ทรงบัญญัติว่ามาร สัตว์ ทุกข์ และโลก พระสูตรละ ๑ เรื่อง ตามลำดับ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางวิญญาณ ๖ มีอยู่ในที่ใด การบัญญัติว่ามารก็มีอยู่ในที่นั้น การบัญญัติว่าสัตว์ก็มีอยู่ในที่นั้น การบัญญัติว่าทุกข์ก็มีอยู่ในที่นั้น และการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ในที่นั้น

๗. อุปเสนอาสีวิสสูตร ว่าด้วยพระอุปเสนะถูกพิษงู คือ เมื่อท่านพระอุปเสนะ ถูกพิษงู ก็ทราบว่าตนจะต้องนิพพาน จึงขอให้ภิกษุช่วยยกร่างกายของท่านออกไปไว้นอกถ้ำก่อนที่ร่างกายจะเรี่ยรายเหมือนกำแกลบ ท่านพระสารีบุตรทักขึ้นว่าไม่เห็นร่างกายของท่านอุปเสนะแปรเปลี่ยนผิดปกติ ท่านพระอุปเสนะจึงบรรยายว่าท่านไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัยในอายตนะภายใน

๘. อุปวาณสันทิฏฐิกสูตร ว่าด้วยพระอุปวาณะทูลถามธรรมที่พึงเห็นเอง คือ ท่านพระอุปวาณะทูลถามพระผู้มีพระภาคเรื่องพระธรรมคุณว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระธรรมจึงชื่อว่าผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เมื่ออายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก เกิดความกำหนัด ก็รู้ชัดว่า เกิดความกำหนัด ไม่เกิดความกำหนัด ก็รู้ชัดว่า ไม่เกิดความกำหนัด การรู้นั้นชื่อว่า ธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง

๙-๑๑. ปฐมฉผัสสายตนสูตร ทุติยฉผัสสายตนสูตร และ ตติยฉผัสสา-

ยตนสูตร ต่างว่าด้วยผัสสายตนะ ๖ ประการ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ใน

ปฐมฉผัสสายตนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ไม่รู้ชัดถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ ชื่อว่าประพฤติพรหมจรรย์ยัง

ไม่จบ และตรัสสอนให้ภิกษุพิจารณาอายตนะภายใน ๖ ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา นี้คือที่สุดแห่งทุกข์

ในทุติยฉผัสสายตนสูตร ก็มีนัยอย่างเดียวกัน ต่างแต่ทรงยกอายตนะภายนอกขึ้นแสดง

ในตติยฉผัสสายตนสูตร ก็มีนัยอย่างเดียวกัน ต่างแต่ทรงนำพระสูตรที่ ๙ และที่ ๑๐ มารวมกัน

๑.๒.๓ คิลานวรรค

คิลานวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตร

ที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑-๒. ปฐมคิลานสูตร และ ทุติยคิลานสูตร ต่างว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ พระสูตรทั้งสองเล่าความไว้ตรงกันว่า พระผู้มีพระภาค

เสด็จไปเยี่ยมภิกษุใหม่ไม่มีชื่อเสียง ซึ่งกำลังอาพาธหนัก เมื่อทรงทราบว่ามีความ

ทุรนทุรายมากเพราะกังวลว่าตนยังไม่รู้ทั่วถึงธรรม จึงตรัสถามว่า จะรู้ทั่วถึงธรรมเพื่ออะไร ภิกษุในปฐมคิลานสูตรทูลตอบว่า เพื่อคลายความกำหนัด จึงตรัสสอนให้พิจารณาอายตนะภายในว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ส่วนภิกษุในทุติยคิลานสูตรทูลตอบว่า เพื่อความดับสนิทโดยไม่ยึดมั่น จึงตรัสสอนให้พิจารณาอายตนะภายใน ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยว่า ไม่เที่ยง เป็น

ทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา

๓. ราธอนิจจสูตร ว่าด้วยทรงแสดงอนิจจธรรมแก่พระราธะ คือ ท่าน

พระราธะทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อเพื่อหลีกไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาคตรัสสอนว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เป็นสิ่งไม่เที่ยง ให้ละความพอใจในสิ่งนั้น

๔. ราธทุกขสูตร ว่าด้วยทรงแสดงทุกขธรรมแก่พระราธะ เนื้อหาคล้าย

ราธอนิจจสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ทรงแสดงให้ละความพอใจในสิ่งที่เป็นทุกข์

๕. ราธอนัตตสูตร ว่าด้วยทรงแสดงอนัตตธรรมแก่พระราธะ เนื้อหาคล้ายราธอนิจจสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ทรงแสดงให้ละความพอใจในสิ่งที่เป็นอนัตตา

๖-๗. ปฐมอวิชชาปหานสูตร และ ทุติยอวิชชาปหานสูตร ต่างว่าด้วยการละอวิชชา แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมอวิชชาปหานสูตร ภิกษุทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า เพราะละธรรมอย่างหนึ่งได้ จึงทำให้ละอวิชชาได้ วิชชาจึง

เกิดขึ้น ธรรมอย่างนั้นมีอยู่หรือ คืออะไร ตรัสตอบว่า มี คือ อวิชชา ทูลถามว่า เมื่อรู้ เห็นอย่างไร จึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิดขึ้น ตรัสตอบว่า เมื่อรู้ เห็น

อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวย

อารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย จึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น

ในทุติยอวิชชาปหานสูตร มีเนื้อหาตอนต้นเหมือนกัน ต่างแต่ตรัสตอบว่า เมื่อรู้ว่าธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น แล้วเห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖

วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย จึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น

๘. สัมพหุลภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุหลายรูป คือ ภิกษุหลายรูปทูลถามพระ

ผู้มีพระภาคว่า การที่พวกตนตอบอัญเดียรถีย์ว่าการประพฤติพรหมจรรย์เพื่อกำหนด รู้ทุกข์นั้น เป็นการตอบที่ถูกต้องหรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ถูกต้อง และ ตรัสสอนว่า อายตนะภายใน ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เป็นทุกข์ และตรัสย้ำว่า การประพฤติพรหมจรรย์ก็เพื่อกำหนดรู้ทุกข์นี้

๙. โลกปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องโลก คือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาเรื่องโลกของภิกษุรูปหนึ่งว่า ที่เรียกว่า โลก เพราะจะต้องแตกสลาย และทรงอธิบายว่า โลก ก็คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย

๑๐. ผัคคุนปัญหาสูตร ว่าด้วยพระผัคคุนะทูลถามปัญหา คือ ท่านพระ

ผัคคุนะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อายตนะที่เป็นเหตุให้บัญญัติพระพุทธเจ้าใน

อดีตได้มีอยู่หรือไม่ ตรัสตอบว่า ไม่มี

๑.๒.๔ ฉันนวรรค

ฉันนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระฉันนะ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๔ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ปโลกธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความแตกสลายเป็นธรรมดา คือ พระ

ผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของท่านพระอานนท์เรื่องโลกว่า โลกในอริยวินัย คือ สิ่งที่มีความแตกสลายเป็นธรรมดา หมายถึงอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย

๒. สุญญตโลกสูตร ว่าด้วยโลกว่าง คือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของท่านพระอานนท์เรื่องโลกว่างว่า ที่เรียกว่า โลกว่าง เพราะว่างจากอัตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา คำว่า โลก ในที่นี้เหมือนในพระสูตรก่อน

๓. สังขิตตธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมโดยย่อ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ท่านพระอานนท์ โดยให้พิจารณาว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา

๔. ฉันนสูตร ว่าด้วยพระฉันนะ คือ ท่านพระฉันนะอาพาธหนักคิดจะฆ่าตัว ตาย ท่านพระสารีบุตรและท่านพระจุนทะเข้าไปเยี่ยมและสนทนาธรรมเพื่อไม่ให้ท่านฆ่าตัวตาย โดยให้พิจารณาว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖

วิญญาณ ๖ และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางวิญญาณ ๖ ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา แต่เมื่อพระเถระทั้งสองกลับไป ท่านพระฉันนะก็ฆ่าตัวตาย

อรรถกถาอธิบายว่า ในขณะใกล้ตายนั้น ได้มีคตินิมิตปรากฏขึ้นแก่ท่าน ทำให้ท่านรู้ว่าตนยังเป็นปุถุชน จึงเกิดความสลดใจแล้วกำหนดวิปัสสนา พิจารณาสังขารด้วยปัญญาจนบรรลุอรหัตตผลพร้อมกับการดับจิต (ส.สฬา.อ. ๓/๘๗/๒๒)

๕. ปุณณสูตร ว่าด้วยพระปุณณะ คือ พระปุณณะชาวสุนาปรันตชนบททูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อเพื่อหลีกออกไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงว่า ผู้เพลิดเพลินอายตนะภายนอก ๖ ที่จะพึงรู้แจ้งทางอายตนะภายใน ๖ ย่อมเกิดทุกข์ ผู้ไม่เพลิดเพลินจะไม่เกิดทุกข์ เมื่อทรงแสดงจบแล้วตรัสถามท่านพระปุณณะว่า จะไปอยู่ที่ไหน ท่านทูลตอบว่า จะไปอยู่ที่สุนาปรันตชนบท ตรัสถามว่า ชาวสุนาปรันตชนบทดุร้าย หยาบคายนัก ถ้าถูกเขาด่าว่า บริภาษ จะทำอย่างไร เมื่อท่านพระปุณณะทูลตอบกราบทูลจบลง พระองค์จึงตรัสชมว่า ท่านพระปุณณะมีความข่มใจและความสงบใจ จักสามารถอยู่ในสุนาปรันตชนบทได้

๖. พาหิยสูตร ว่าด้วยพระพาหิยะ คือ ท่านพระพาหิยะทูลขอให้พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธรรมโดยย่อเพื่อหลีกออกไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงธรรมซึ่งมีเนื้อหาเหมือนในพระสูตรที่ ๓ ของวรรคนี้

๗-๘. ปฐมเอชาสูตร และทุติยเอชาสูตร ต่างว่าด้วยความหวั่นไหว แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมเอชาสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความหวั่นไหวเป็นโรค เป็นหัวฝี เป็นลูกศร ทรงสอนไม่ให้หวั่นไหวโดยมิให้กำหนดหมาย อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ผู้ไม่กำหนดหมายย่อมไม่หวั่นไหว

ส่วนในทุติยเอชาสูตร ทรงสอนไม่ให้กำหนดหมายเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างแต่ทรงเพิ่มขันธ์ ธาตุ อายตนะเข้ามา

๙-๑๐. ปฐมทวยสูตร และ ทุติยทวยสูตร ต่างว่าด้วยธรรมคู่กัน แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมทวยสูตร ว่าด้วยธรรมคู่กัน ๖ คู่ เช่น จักขุคู่กับรูป โสตะคู่กับสัททะ

ส่วนในทุติยทวยสูตร ตรัสถึงกระบวนการเกิดของวิญญาณจากธรรมแต่ละคู่

เช่น เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด เพราะอาศัยโสตะและสัททะ โสตวิญญาณจึงเกิด ตรัสว่า กระบวนการเหล่านี้หวั่นไหว เสื่อม ไม่เที่ยง

๑.๒.๕ ฉฬวรรค

ฉฬวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอายตนะ ๖ ประการ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญ ของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. อทันตอคุตตสูตร ว่าด้วยการไม่ฝึกไม่คุ้มครองอายตนะ คือ ทรงแสดงว่า ผัสสายตนะ ๖ ได้แก่ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน ที่ไม่ฝึกไม่คุ้มครอง ย่อมนำทุกข์อย่างยิ่งมีทุกข์ในนรกเป็นต้นมาให้ ถ้าฝึกคุ้มครองก็จะนำสุขอันเกิดจากฌาน มรรคและผลมาให้

๒. มาลุกยปุตตสูตร ว่าด้วยพระมาลุกยบุตร คือ ท่านพระมาลุกยบุตรทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อเพื่อหลีกออกไปอยู่คนเดียวพระ

ผู้มีพระภาคทรงสอนว่า ถ้ารู้เท่าทันอายตนะภายนอก ๖ ที่จะพึงรู้แจ้งทางอายตนะภายใน ๖ แล้ว จักไม่ถูกครอบงำ เมื่อไม่ถูกครอบงำก็จักไม่พัวพัน เมื่อไม่พัวพันก็จักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้คือที่สุดแห่งทุกข์

๓. ปริหานธัมมสูตร ว่าด้วยปริหานธรรม ซึ่งเป็นหัวข้อ ๑ ใน ๓ หัวข้อ

อีก ๒ หัวข้อ คือ อปริหานธรรมและอภิภายตนะ ๖ ประการ ทรงแสดงว่า

ปริหานธรรม คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้เสื่อม หมายถึงการไม่ละธรรมที่เป็นบาปอกุศล ที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุเพราะการได้เห็น ได้ฟัง ได้กลิ่น ได้ลิ้มรส ได้สัมผัส ได้รู้แจ้ง ซึ่งจะทำให้เสื่อมจากกุศลธรรม

อปริหานธรรม คือ ธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้เสื่อม มีนัยตรงกันข้ามกับปริหาน-ธรรม อภิภายตนะ ๖ ประการ คือ อายตนะภายใน ๖ ที่ครอบงำได้ เช่น เห็นรูปทางตาแล้วควบคุมไม่ให้ธรรมที่เป็นบาปอกุศลเกิดขึ้น

๔. ปมาทวิหารีสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ด้วยความประมาท คือ ทรงแสดงว่าผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ ๖ มีจักขุนทรีย์ เป็นต้น ชื่อว่าผู้อยู่ด้วยความประมาท ส่วนผู้สำรวมอินทรีย์ ๖ ชื่อว่าผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท

๕. สังวรสูตร ว่าด้วยความสำรวม คือ ทรงแสดงว่า การที่ภิกษุเพลิดเพลินอายตนะภายนอก ๖ ที่รู้แจ้งทางอายตนะภายใน ๖ ชื่อว่าความไม่สำรวม ส่วนการที่ภิกษุไม่เพลิดเพลินอายตนะเหล่านั้น ชื่อว่าความสำรวม

๖. สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ คือ ทรงแสดงอานิสงส์ของการเจริญสมาธิว่า ทำให้จิตตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่น ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง หมายถึงรู้ชัดอายตนะ

ภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็น

สุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยว่าไม่เที่ยง

๗. ปฏิสัลลานสูตร ว่าด้วยการหลีกเร้น คือ ทรงแสดงอานิสงส์ของการหลีก เร้นประกอบความเพียรว่า ทำให้รู้ชัดตามความเป็นจริงเหมือนในพระสูตรที่ ๑

๘-๙. ปฐมนตุมหากสูตร และ ทุติยนตุมหากสูตร ต่างว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย คือ ทรงแสดงว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะ

สัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ให้ละสิ่งนั้นเสีย แต่ที่ต่างกัน คือ ใน ปฐมนตุมหากสูตร มีอุปมาเปรียบเทียบ ส่วนในทุติยนตุมหากสูตร ไม่มีอุปมา

๑๐. อุทกสูตร ว่าด้วยอุทกดาบส คือ ทรงแสดงว่า ที่อุทกดาบสกล่าวว่าตนเป็นผู้ถึงเวท ชนะวัฏฏะ ขุดรากเหง้าแห่งทุกข์ได้นั้นไม่เป็นความจริง ทรงแสดงว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เท่านั้นจึงจะสามารถกล่าวอย่างนั้นได้ จากนั้นทรงแสดงความหมายของ ผู้ถึงเวท ผู้ชนะวัฏฏะ และผู้ขุดรากเหง้าแห่งทุกข์ได้

๑.๓ ตติยปัณณาสก์

๑.๓.๑ โยคักเขมิวรรค

โยคักเขมิวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. โยคักเขมิสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า พระตถาคตเป็นผู้มีความเกษมจากโยคะ เพราะละอายตนะภายนอกที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ และตัดรากถอนโคนได้

๒. อุปาทายสูตร ว่าด้วยสุขทุกข์อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น คือ ทรงแสดงกระบวน การเกิดแห่งสุขทุกข์ว่า เกิดเพราะอาศัยอายตนะภายใน ทรงสอนให้พิจารณาว่า อายตนะเหล่านั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๓. ทุกขสมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดแห่งทุกข์ คือ ทรงแสดงกระบวนการเกิดแห่งทุกข์ว่า เพราะอาศัยอายตนะภายในและอายตนะภายนอก จึงเกิดวิญญาณ ผัสสะ เวทนา และตัณหา เมื่อมีตัณหา ความทุกข์ทั้งมวลก็เกิดขึ้น และทรงแสดงกระบวนการดับแห่งทุกข์ว่า เพราะอาศัยอายตนะภายในและอายตนะภายนอก จึงเกิดวิญญาณ ผัสสะ เวทนา และตัณหา เพราะตัณหาดับไม่เหลือด้วยวิราคะ

อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะ

ชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความทุกข์ทั้งมวลจึงดับไป

๔. โลกสมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดแห่งโลก คือ ทรงแสดงกระบวนการ

เกิดแห่งโลกว่า เพราะอาศัยอายตนะภายในและอายตนะภายนอก จึงเกิดวิญญาณ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์

โทมนัส และอุปายาส เมื่อมีตัณหา นี้เป็นความเกิดแห่งโลก และทรงแสดงกระบวนการดับแห่งโลกว่า เพราะอาศัยอายตนะภายในและอายตนะภายนอก จึง

เกิดวิญญาณ ผัสสะ เวทนา และตัณหา เพราะดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ

อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะ

ชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความทุกข์ทั้งมวลจึงดับไป นี้เป็นความดับแห่งโลก

๕. เสยโยหมัสมิสูตร ว่าด้วยความถือตัวว่าเราเลิศกว่าเขา ในที่นี้หมายถึงความถือตัว ๓ อย่าง คือ ความถือตัวว่า เราเลิศกว่าเขา เราเสมอเขา เราด้อยกว่า

เขา ทรงแสดงว่า ความถือตัวมีเพราะยึดมั่นถือมั่นอายตนะภายใน ทรงสอนให้ละความยึดมั่นถือมั่นโดยพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่า อายตนะเหล่านี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๖. สัญโญชนิยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ คือ ทรงแสดงว่าอายตนะภายในเป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ฉันทราคะในอายตนะเหล่านั้นเป็นสังโยชน์

๗. อุปาทานิยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน คือ ทรงแสดงว่าอายตนะภายในเป็นธรรมที่เกื้อกูลอุปาทาน ฉันทราคะในอายตนะเหล่านั้นเป็นอุปาทาน

๘. อัชฌัตติกายตนปริชานนสูตร ว่าด้วยการกำหนดรู้อายตนะภายใน คือ ทรงแสดงว่า เมื่อบุคคลไม่กำหนดรู้อายตนะภายใน ก็ไม่สามารถสิ้นทุกข์ได้ ส่วนผู้กำหนดรู้อายตนะภายใน จึงจะสามารถสิ้นทุกข์

๙. พาหิรายตนปริชานนสูตร ว่าด้วยการกำหนดรู้อายตนะภายนอก คือ ทรงแสดงว่า เมื่อบุคคลไม่กำหนดรู้อายตนะภายนอก ก็ไม่สามารถสิ้นทุกข์ได้ ส่วนผู้กำหนดรู้อายตนะภายนอก จึงจะสามารถสิ้นทุกข์

๑๐. อุปัสสุติสูตร ว่าด้วยการแอบฟังธรรม คือ พระผู้มีพระภาคทรงหลีกเร้น อยู่ในที่สงัดทรงแสดงธรรมบรรยายว่าด้วยกระบวนการเกิดทุกข์ ซึ่งมีเนื้อหาเหมือนพระสูตรที่ ๓ ในวรรคนี้ เมื่อทรงแสดงธรรมจบลง ตรัสถามภิกษุรูปหนึ่งที่แอบฟังอยู่ว่า ได้ยินหรือไม่ ภิกษุรูปนั้นทูลตอบว่า ได้ยิน จึงตรัสสอนให้จดจำและปฏิบัติตามธรรมบรรยายนั้น

๑.๓.๒ โลกกามคุณวรรค

โลกกามคุณวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยโลกและกามคุณ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๓ และพระสูตรที่ ๔ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑-๒. ปฐมมารปาสสูตร และ ทุติยมารปาสสูตร ต่างว่าด้วยบ่วงมาร หมายรวมถึงที่อยู่ของมาร อำนาจของมาร และเครื่องผูกของมาร แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมมารปาสสูตร ทรงแสดงว่า ผู้เพลิดเพลินอายตนะภายนอก ที่พึงรู้แจ้งทางอายตนะภายใน ชื่อว่า ไปสู่ที่อยู่ของมาร ไปสู่อำนาจของมาร ถูกบ่วงมารคล้องไว้ ถูกเครื่องผูกของมารมัดไว้ ส่วนผู้ไม่เพลิดเพลิน มีนัยตรงกันข้าม

ส่วนในทุติยมารปาสสูตร มีเนื้อหาเหมือนพระสูตรแรก ต่างแต่ตรัสเรียกผู้เพลิดเพลินอายตนะเพิ่มขึ้นว่า พัวพันอยู่ในอายตนะภายนอก ไปสู่ที่อยู่ของมาร ไปสู่อำนาจของมาร ถูกบ่วงมารคล้องไว้ ถูกเครื่องผูกของมารมัดไว้ ส่วนผู้ไม่เพลิดเพลินมีนัยตรงกันข้าม

๓. โลกันตคมนสูตร ว่าด้วยการถึงที่สุดแห่งโลก คือ ทรงแสดงธรรมโดยย่อ ว่า พระองค์ไม่ตรัสว่า ที่สุดแห่งโลกบุคคลพึงรู้ พึงเห็น พึงถึงด้วยการไป และไม่ตรัสว่า ผู้ไม่ถึงที่สุดแห่งโลกแล้วจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

พวกภิกษุไม่เข้าใจจึงไปถามท่านพระอานนท์ ท่านอธิบายว่า บุคคลมีความหมายรู้และกำหนดหมายโลกด้วยธรรมใด ธรรมนั้นเรียกว่า โลก ในพระศาสนานี้ และอธิบายต่อไปว่า ได้แก่ อายตนะภายใน เช่น บุคคลมีความหมายรู้และกำหนดหมายโลกด้วยจักขุ จักขุนี้แหละเรียกว่า โลก ในพระศาสนานี้

๔. กามคุณสูตร ว่าด้วยกามคุณ คือ ทรงแสดงว่า แม้กามคุณ ๕ ที่เคยสัมผัส ได้ล่วงลับดับไปแล้ว ก็ไม่ควรประมาท ควรเจริญสติกำกับจิตไว้ และควรกำหนดรู้ว่า อายตนะภายใน ๖ ดับในที่ใด สัญญา (ความหมายรู้) ในอายตนะภายนอก ๖ ก็ดับในที่นั้น

พวกภิกษุไม่เข้าใจ จึงไปถามท่านพระอานนท์ ท่านอธิบายว่า พระดำรัสนั้นหมายถึงความดับแห่งอายตนะ ๖

๕. สักกปัญหสูตร ว่าด้วยท้าวสักกะทูลถามปัญหา คือ ท้าวสักกะจอมเทพ ทูลถามถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบันและเหตุปัจจัย ที่ทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ปรินิพพานในปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เมื่อเพลิดเพลินอายตนะภายนอกที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ก็มีวิญญาณและความยึดมั่นที่อาศัยตัณหาคือความเพลิดเพลินนั้น เมื่อมีความยึดมั่นก็ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน เมื่อไม่มีความยึดมั่นก็ปรินิพพานในปัจจุบัน

๖. ปัญจสิขสูตร ว่าด้วยปัญจสิขเทพบุตร มีเนื้อหาเหมือนในสักกปัญหสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ ปัญจสิขเทพบุตรเป็นผู้ทูลถามปัญหา

๗. สารีปุตตสัทธิวิหาริกสูตร ว่าด้วยสัทธิวิหาริกของพระสารีบุตร คือ ภิกษุรูปหนึ่งเรียนท่านพระสารีบุตรว่า สัทธิวิหาริกของท่านได้ลาสิกขาไปเป็นคฤหัสถ์ ท่านจึงแสดงธรรมให้ฟังว่า ผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ย่อมประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์นั้นตลอดชีวิตไม่ได้ และสอนให้ภิกษุรูปนั้นสำรวมอินทรีย์ รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร และประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ

๘. ราหุโลวาทสูตร ว่าด้วยการประทานโอวาทแก่พระราหุล คือ พระผู้มี-พระภาคทรงดำริถึงธรรมเครื่องบ่มวิมุตติของท่านพระราหุล แล้วทรงสอนให้ท่านพิจารณาอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณที่เกิดจากสัมผัส ๖ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๙. สัญโญชนิยธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ คือ พระผู้มี-

พระภาคทรงแสดงว่า อายตนะภายนอกเป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ฉันทราคะใน อายตนะภายนอกเป็นสังโยชน์ ซึ่งมีเนื้อหาคล้ายกับสัญโญชนิยสูตร ในโยคักเขมิวรรค ต่างแต่ในที่นี้ทรงยกอายตนะภายนอกขึ้นแสดง

๑๐. อุปาทานิยธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน มีเนื้อหาคล้ายกับสัญโญชนิยสูตร ต่างแต่ในที่นี้ทรงยกอุปาทานขึ้นแสดง และมีเนื้อหาคล้ายกับ

อุปาทานิยสูตรในโยคักเขมิวรรค ต่างแต่ในที่นี้ทรงยกอายตนะภายนอกขึ้นแสดง

๑.๓.๓ คหปติวรรค

คหปติวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคหบดี ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. เวสาลีสูตร ว่าด้วยคหบดีชาวเมืองเวสาลี คือ อุคคคหบดีทูลถามถึง

เหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบันและเหตุปัจจัยที่ทำ ให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ปรินิพพานในปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบเหมือนในสักกปัญหสูตร ในโลกกามคุณวรรค

๒. วัชชีสูตร ว่าด้วยคหบดีชาวแคว้นวัชชี คือ อุคคคหบดีชาวบ้านหัตถิคาม (คนละคนกับคหบดีในพระสูตรที่ ๑) ทูลถามพระผู้มีพระภาค ซึ่งมีเนื้อหาเหมือนในพระสูตรที่ ๑

๓. นาฬันทสูตร ว่าด้วยคหบดีชาวเมืองนาฬันทา คือ อุบาลีคหบดีทูลถาม พระผู้มีพระภาค ซึ่งมีเนื้อหาเหมือนในพระสูตรที่ ๑

๔. ภารทวาชสูตร ว่าด้วยพระปิณโฑลภารทวาชะ คือ พระเจ้าอุเทนกษัตริย์กรุงโกสัมพี แคว้นวังสะ ถามท่านพระปิณโฑลภารทวาชะถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้ภิกษุหนุ่มประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้จนตลอดชีวิต พระเถระตอบโดยอ้างพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้ภิกษุหนุ่มประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้จนตลอดชีวิต คือ (๑) ให้ตั้งจิตไว้ในสตรีคราวมารดาว่าเป็นมารดา คราวพี่สาวน้องสาวว่าเป็นพี่สาวน้องสาว คราวธิดาว่าเป็นธิดา (๒) ให้พิจารณาร่างกายว่ามีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของสกปรกต่าง ๆ (๓) ให้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๕. โสณสูตร ว่าด้วยโสณคหบดีบุตร คือ บุตรคหบดีชื่อโสณะทูลถามปัญหาพระผู้มีพระภาค ซึ่งมีเนื้อหาเหมือนในเวสาลีสูตร ในวรรคนี้

๖. โฆสิตสูตร ว่าด้วยโฆสิตคหบดี คือ โฆสิตคหบดีถามท่านพระอานนท์ว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า □ธาตุต่าง ๆ □ นั้น ได้แก่ อะไรบ้าง พระเถระตอบว่า ได้แก่ ธาตุต่าง ๆ (๒๓ ธาตุ) ที่เป็นเหตุให้เกิดสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ธาตุ ๒๓ ตามนัยแห่งอรรถกถา ได้แก่ (๑-๔) จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุ

วิญญาณธาตุ ธัมมธาตุ (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) (๒-๘) โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ธัมมธาตุ (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) (๙-๑๒) ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ธัมมธาตุ (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) (๑๓-๑๖) ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ ธัมมธาตุ (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) (๑๗-๒๐) กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญาณธาตุ ธัมมธาตุ (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) (๒๑-๒๓) มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ธัมมธาตุ (ธรรมารมณ์และหทัยวัตถุ)

๗. หาลิทททกานิสูตร ว่าด้วยหาลิทททกานิคหบดี คือ หาลิทททกานิคหบดีถามท่านพระมหากัจจานะว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า □เพราะอาศัยธาตุต่าง ๆ ผัสสะจึงเกิด เพราะอาศัยธาตุต่าง ๆ เวทนาจึงเกิด□ หมายความว่าอย่างไร พระเถระจึงอธิบายกระบวนการเกิดขึ้นของธาตุต่าง ๆ คล้ายในพระสูตรที่ ๖ เช่น

เห็นรูป (รูปธาตุ) ทางตา (จักขุธาตุ) รู้ชัด (จักขุวิญญาณธาตุ) เพราะอาศัยผัสสะจึงเกิดเวทนา (ธัมมธาตุ)

๘. นกุลปิตุสูตร ว่าด้วยนกุลปิตุคหบดี คือ นกุลปิตุคหบดีทูลถามพระผู้มี- พระภาค ซึ่งมีเนื้อหาเหมือนในพระสูตรที่ ๑

๙. โลหิจจสูตร ว่าด้วยโลหิจจพราหมณ์ คือ ศิษย์ของโลหิจจพราหมณ์ดูหมิ่น ท่านพระมหากัจจานะว่าเป็นคนชั้นต่ำ เกิดจากเท้ามหาพรหม พระเถระเห็นว่า มาณพเหล่านี้หลงผิด ยึดติดในวรรณะพราหมณ์ ดูหมิ่นวรรณะอื่น จึงเล่าเรื่องธรรมดั้งเดิมของความเป็นพราหมณ์ว่า พราหมณ์ผู้จำธรรมดั้งเดิมได้ย่อมประพฤติตัวเรียบร้อยอยู่ในศีลธรรมและฌาน ส่วนผู้จำไม่ได้กลับละเลย นึกว่าตนเป็นพราหมณ์เพราะสาธยายมนตร์ได้ การสมาทานวัตรหลอกลวงเพื่ออามิส เช่น การ ไม่กิน การนอนบนพื้นดิน การอาบน้ำเวลาเช้า การห่มหนังเสือ เป็นต้น เป็นสิ่ง ไร้ผล พวกมาณพโกรธ กลับไปเล่าให้โลหิจจพราหมณ์ฟัง โลหิจจพราหมณ์จึงมาต่อว่าท่านพระมหากัจจานะ ท่านจึงเล่าเรื่องธรรมดั้งเดิมให้ฟังอีกรอบหนึ่ง แล้วสนทนากันเรื่องการคุ้มครองทวาร ๖ จนพราหมณ์เลื่อมใส

๑๐. เวรหัญจานิสูตร ว่าด้วยเวรหัญจานีพราหมณี คือ ศิษย์ของพราหมณีเวรหัญจานิโคตร กล่าวชมท่านพระอุทายีว่าแสดงธรรมไพเราะ นางจึงให้ไปนิมนต์มาฉันที่บ้าน แล้วถามปัญหาว่า เมื่อมีอะไร พระอรหันต์จึงบัญญัติสุขและทุกข์ เมื่อไม่มีอะไร จึงไม่บัญญัติ พระเถระตอบว่า เมื่อมีอายตนะภายใน ๖ พระอรหันต์ จึงบัญญัติสุขและทุกข์ เมื่อไม่มี ก็ไม่บัญญัติ

๑.๓.๔ เทวทหวรรค

เทวทหวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเทวทหนิคม ชื่อวรรคตั้งตามชื่อของ

พระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. เทวทหสูตร ว่าด้วยเทวทหนิคม คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ขณะที่ประทับอยู่ในเทวทหนิคมว่า พระองค์ไม่ตรัสว่า "ภิกษุทุกรูปควรทำความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ ประการ" แต่ก็ไม่ตรัสว่า "ภิกษุทุกรูปไม่ควรทำ" ทรงอธิบายว่า ภิกษุที่ไม่ควรทำ คือ พระอรหันตขีณาสพ ภิกษุที่ควรทำ คือ พระเสขะ

๒. ขณสูตร ว่าด้วยขณะ คำว่า ขณะ ในที่นี้หมายถึงโอกาส (องฺ.อฏฺ ก.อ. ๓/๒๙/๒๔๘) คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การที่มีโอกาสประพฤติพรหมจรรย์ถือว่าเป็นลาภ ตรัสต่อไปว่า พระองค์ทรงเห็นนรกที่เรียกว่า ผัสสายตนิกะ ๖ ขุม ได้แก่ นรกทางตา นรกทางหู นรกทางจมูก นรกทางลิ้น นรกทางกาย นรกทางใจ ที่เรียกว่านรก เพราะไม่มีสิ่งที่น่าปรารถนา และตรัสสวรรค์ที่เรียกว่า ผัสสายตนิกะ ๖ ชั้น เปรียบเทียบไว้ด้วย

๓-๔. ปฐมรูปารามสูตร และ ทุติยรูปารามสูตร ต่างว่าด้วยผู้ยินดีในรูป ซึ่งหมายรวมถึงสัททะ คันธะ รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ คือ พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า เทวดาและมนุษย์ยินดีในสิ่งเหล่านี้จึงอยู่เป็นทุกข์ ส่วนพระองค์ไม่ทรงยินดีจึงอยู่เป็นสุข ต่างกันแต่ในปฐมรูปารามสูตร มีคาถาประพันธ์ ส่วนในทุติย-รูปารามสูตร ไม่มีคาถาประพันธ์

๕-๖. ปฐมนตุมหากสูตร และ ทุติยนตุมหากสูตร ต่างว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมนตุมหากสูตร ทรงแสดงว่า อายตนะภายใน ๖ ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ให้ละเสีย ส่วนในทุติยนตุมหากสูตร ทรงยกอายตนะภายนอก ๖ ขึ้นแสดง

๗-๙. อัชฌัตตอนิจจเหตุสูตร อัชฌัตตทุกขเหตุสูตร และ อัชฌัตตานัตต-เหตุสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายในไม่เที่ยง ... เป็นทุกข์ และ ... เป็นอนัตตา คือ ทรงแสดงว่า อายตนะภายใน ๖ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เหตุปัจจัยที่ให้อายตนะเหล่านั้นเกิดขึ้นก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อายตนะภายในจักเที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตาได้อย่างไร

๑๐-๑๒. พาหิรานิจจเหตุสูตร พาหิรทุกขเหตุสูตร และ พาหิรานัตต-เหตุสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายนอก ไม่เที่ยง ... เป็นทุกข์ และ ... เป็นอนัตตา มีเนื้อหาคล้ายกับพระสูตรที่ ๗-๙ ต่างแต่ในที่นี้ทรงยกอายตนะภายนอกขึ้นแสดง

๑.๓.๕ นวปุราณวรรค

นวปุราณวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยกรรมใหม่และกรรมเก่า ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. กัมมนิโรธสูตร ว่าด้วยกรรมและความดับกรรม คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงกรรมใหม่ กรรมเก่า ความดับกรรม และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับกรรม

๒-๕. ปฐมนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร ทุติยนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร ตติยนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร และ จตุตถนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร ต่างว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพาน แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ

ในปฐมนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร ได้แก่ การเห็นว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยไม่เที่ยง

ในทุติยนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร ได้แก่ การเห็นว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยเป็นทุกข์

ในตติยนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร ได้แก่ การเห็นว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยเป็นอนัตตา

ในจตุตถนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร ได้แก่ การเห็นว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๖. อันเตวาสิกสูตร ว่าด้วยอันเตวาสิก คำว่า อันเตวาสิก ในที่นี้หมายถึงกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายใน กิเลสนี้ถ้าฟุ้งขึ้นเรียกว่า อาจารย์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์เป็นผู้ไม่มีอันเตวาสิก ไม่มีอาจารย์ ผู้มี

อันเตวาสิก มีอาจารย์ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ผู้ไม่มีอันเตวาสิก ไม่มีอาจารย์ย่อมอยู่เป็นสุข

๗. กิมัตถิยพรหมจริยสูตร ว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าถูกอัญเดียรถีย์ถามถึงประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ ให้ตอบว่า เพื่อกำหนดรู้อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยซึ่งเป็นทุกข์

๘. อัตถินุโขปริยายสูตร ว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับเหตุ คำว่า เหตุ ในที่นี้หมายถึง เหตุที่ใช้พยากรณ์อรหัตตผล คือ ตรัสถามพวกภิกษุถึงเหตุที่สามารถพยากรณ์อรหัตตผลโดยเว้นจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตาม ๆ กันมา การคิดตรอง ตามแนวเหตุผล การเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้ แล้วสามารถทราบว่าอยู่จบ

พรหมจรรย์ เหตุนั้นมีอยู่หรือไม่ แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า มี ได้แก่ ปัญญา คือ การรู้ชัดราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งเกิดขึ้นจากการกระทบกันของอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก

๙. อินทริยสัมปันนสูตร ว่าด้วยผู้เพียบพร้อมด้วยอินทรีย์ คือ พระผู้มี-พระภาคตรัสตอบคำถามของภิกษุว่า ผู้เพียบพร้อมด้วยอินทรีย์ หมายถึง

ผู้พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอินทรีย์ ๖ จนเบื่อหน่าย คลาย

กำหนัด มีจิตหลุดพ้นจากอินทรีย์ ๖ นั้น

๑๐. ธัมมกถิกปุจฉาสูตร ว่าด้วยการถามเรื่องพระธรรมกถึก คือ พระ

ผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของภิกษุเรื่องพระธรรมกถึกว่า ที่ชื่อว่า ธรรมกถึก เพราะแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ดับอายตนะภายใน

ทรงอธิบายต่อไปว่า ที่ชื่อว่า ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เพราะปฏิบัติธรรม เพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ดับอายตนะภายใน

ที่ชื่อว่า ผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน เพราะหลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ดับอายตนะภายใน

๑.๔ จตุตถปัณณาสก์

๑.๔.๑ นันทิกขยวรรค

นันทิกขยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลิน ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๔ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. อัชฌัตตนันทิกขยสูตร ว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลินในอายตนะ ภายใน คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า การเห็นอายตนะภายในว่าไม่เที่ยง เป็นสัมมาทิฏฐิ ซึ่งจะเป็นเหตุให้เบื่อหน่าย ความเบื่อหน่ายเป็นเหตุให้สิ้นความเพลิดเพลิน

๒. พาหิรนันทิกขยสูตร ว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลินในอายตนะภายนอก มีเนื้อหาเหมือนกับพระสูตรที่ ๒ ต่างแต่ในพระสูตรนี้ทรงยกอายตนะภายนอกขึ้นแสดง

๓. อัชฌัตตอนิจจนันทิกขยสูตร ว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลินในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง คือ ทรงสอนให้ภิกษุมนสิการอายตนะภายในโดยแยบคาย และให้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งอายตนะภายใน ซึ่งจะเป็นเหตุให้เบื่อหน่าย ความเบื่อหน่ายจะเป็นเหตุให้สิ้นความเพลิดเพลิน

๔. พาหิรอนิจจนันทิกขยสูตร ว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลินใน

อายตนะภายนอกที่ไม่เที่ยง มีเนื้อหาเหมือนกับพระสูตรที่ ๓ ต่างแต่ในพระสูตรนี้ทรงยกอายตนะภายนอกขึ้นแสดง

๕. ชีวกัมพวนสมาธิสูตร ว่าด้วยการเจริญสมาธิในชีวกัมพวัน คือ ขณะที่ประทับอยู่ ณ ชีวกัมพวัน ทรงแสดงอานิสงส์ของการเจริญสมาธิว่าทำให้จิตตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่น สิ่งทั้งปวงย่อมปรากฏตามความเป็นจริง คำว่า สิ่งทั้งปวง ในที่นี้หมายถึง อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวย อารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย

๖. ชีวกัมพวนปฏิสัลลานสูตร ว่าด้วยการหลีกเร้นในชีวกัมพวัน คือ ขณะที่ประทับอยู่ ณ ชีวกัมพวัน ทรงแสดงอานิสงส์ของการหลีกเร้นว่า เมื่อหลีกเร้นประกอบความเพียร สิ่งทั้งปวงย่อมปรากฏตามความเป็นจริง

๗-๙. โกฏฐิกอนิจจสูตร โกฏฐิกทุกขสูตร และ โกฏฐิกอนัตตสูตร ว่าด้วย ทรงแสดงความไม่เที่ยง ... ความทุกข์ และ ... อนัตตาแก่พระมหาโกฏฐิกะ คือ ท่านพระมหาโกฏฐิกะทูลขอให้ทรงแสดงธรรมเพื่อหลีกออกไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาค จึงทรงแสดงว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ให้ละความพอใจในอายตนะเหล่านั้น

๑๐. มิจฉาทิฏฐิปหานสูตร ว่าด้วยการละมิจฉาทิฏฐิ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของภิกษุเรื่องการละมิจฉาทิฏฐิว่า เมื่อรู้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยโดยความไม่เที่ยง จึงจะละมิจฉาทิฏฐิได้

๑๑. สักกายทิฏฐิปหานสูตร ว่าด้วยการละสักกายทิฏฐิ หมายถึงการละความเห็นผิดว่ามีตัวเรา คือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของภิกษุเรื่องการละสักกายทิฏฐิว่า เมื่อรู้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖

สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะ

สัมผัส ๖ เป็นปัจจัยโดยความไม่เที่ยง จึงจะละสักกายทิฏฐิได้

๑๒. อัตตานุทิฏฐิปหานสูตร ว่าด้วยการละอัตตานุทิฏฐิ หมายถึงการละ

ความเห็นตาม ๆ กันว่ามีอัตตา คือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของภิกษุเรื่องการละอัตตานุทิฏฐิว่า เมื่อรู้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยโดยความไม่เที่ยง จึงจะละอัตตานุทิฏฐิได้

๑.๔.๒ สัฏฐิเปยยาลวรรค

สัฏฐิเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระสูตรย่อ ๖๐ สูตร ที่ตั้งชื่อวรรคอย่างนี้ เพราะแต่ละสูตรในวรรคนี้ทรงแสดงไว้โดยย่อ พระสูตรทั้ง ๖๐ สูตรที่แสดงไว้

โดยย่อนี้ เพราะได้กล่าวความเต็มไว้แล้วในตอนต้น ๆ มีเนื้อหาใกล้เคียงกับอนิจจวรรค ปฐมปัณณาสก์ โดยเพิ่มคำว่า ฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ เข้าไปต่อ ท้ายพระสูตร ๑๘ สูตรแรก เช่น อัชฌัตตอนิจจสูตร เป็น อัชฌัตตอนิจจฉันทสูตร ในพระสูตรต่อมา บางพระสูตร รวมแสดงทีละ ๓ สูตร โดยใช้คำว่า อาทิ ต่อท้าย

สูตร เช่น อัชฌัตตาตีตานิจจสูตร อัชฌัตตานาคตานิจจสูตร อัชฌัตตปัจจุปปันนา-นิจจสูตร เป็น อัชฌัตตาตีตาทิยทนิจจสูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑-๓. อัชฌัตตอนิจจฉันทสูตร อัชฌัตตอนิจจราคสูตร และ อัชฌัตต-

อนิจจฉันทราคสูตร ว่าด้วยการละฉันทะ ... ราคะ ... ฉันทราคะในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง คือ ทรงแสดงว่า อายตนะภายใน ๖ ไม่เที่ยง ให้ละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะในอายตนะเหล่านั้น

๔-๖. ทุกขฉันทาทิสูตร ว่าด้วยการละฉันทะเป็นต้นในอายตนะภายในที่เป็นทุกข์ คือ ทรงแสดงว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นทุกข์ ให้ละฉันทะ ราคะ และ

ฉันทราคะในอายตนะเหล่านั้น

๗-๙. อนัตตฉันทาทิสูตร ว่าด้วยการละฉันทะเป็นต้นในอายตนะภายในที่เป็น อนัตตา คือ ทรงแสดงว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นอนัตตา ให้ละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะในอายตนะเหล่านั้น

๑๐-๑๒. พาหิรานิจจฉันทาทิสูตร ว่าด้วยการละฉันทะเป็นต้นในอายตนะภายนอกที่ไม่เที่ยง คือ ทรงแสดงว่า อายตนะภายนอก ๖ ไม่เที่ยง ให้ละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะในอายตนะเหล่านั้น

๑๓-๑๕. พาหิรทุกขฉันทาทิสูตร ว่าด้วยการละฉันทะเป็นต้นในอายตนะภายนอกที่เป็นทุกข์ คือ ทรงแสดงว่า อายตนะภายนอก ๖ เป็นทุกข์ ให้ละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะในอายตนะเหล่านั้น

๑๖-๑๘. พาหิรานัตตฉันทาทิสูตร ว่าด้วยการละฉันทะเป็นต้นในอายตนะภายนอกที่เป็นอนัตตา คือ ทรงแสดงว่า อายตนะภายนอก ๖ เป็นอนัตตา ให้ละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะในอายตนะเหล่านั้น

๑๙-๒๑. อัชฌัตตาตีตานิจจสูตร อัชฌัตตานาคตานิจจสูตร และ

อัชฌัตตปัจจุปปันนานิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีต ... อนาคต และ ... ปัจจุบัน ไม่เที่ยง คือ ทรงแสดงว่า อายตนะภายในที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันไม่เที่ยง

๒๒-๒๔. อัชฌัตตาตีตาทิทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นทุกข์ มีเนื้อหาเหมือนกับพระสูตรที่ ๑๙-๒๑ แต่ในที่นี้ทรงยกอายตนะภายในที่เป็นทุกข์ขึ้นแสดง

๒๕-๒๗. อัชฌัตตาตีตาทิอนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นอนัตตา มีเนื้อหาเหมือนกับพระสูตรที่ ๑๙-๒๑ แต่ในที่นี้ทรงยกอายตนะภายในที่เป็นอนัตตาขึ้นแสดง

๒๘-๓๐. พาหิราตีตาทิอนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้นไม่เที่ยง คือ ทรงแสดงว่า อายตนะภายนอกที่เป็นอดีต อนาคต และ
ปัจจุบันไม่เที่ยง

๓๑-๓๓. พาหิราตีตาทิทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นทุกข์ มีเนื้อหาเหมือนกับพระสูตรที่ ๒๘-๓๐ แต่ในที่นี้ทรงยกอายตนะภายนอก ที่เป็นทุกข์ขึ้นแสดง

๓๔-๓๖. พาหิราตีตาทิอนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นอนัตตา มีเนื้อหาเหมือนกับพระสูตรที่ ๒๘-๓๐ แต่ในที่นี้ทรงยก
อายตนะภายนอกที่เป็นอนัตตาขึ้นแสดง

๓๗-๓๙. อัชฌัตตาตีตยทนิจจสูตร อัชฌัตตานาคตยทนิจจสูตร และ
อัชฌัตตปัจจุปปันนยทนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีต ... อนาคต และ ... ปัจจุบัน ไม่เที่ยง คือ ทรงแสดงว่า อายตนะภายในที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่เที่ยง ให้พิจารณาว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา

๔๐-๔๒. อัชฌัตตาตีตาทิยังทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นต้น เป็นทุกข์ มีเนื้อหาเหมือนกับพระสูตรที่ ๓๗-๓๙ แต่ในที่นี้ทรงยกอายตนะภายในที่เป็นทุกข์ขึ้นแสดง

๔๓-๔๕. อัชฌัตตาตีตาทิยทนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นต้น เป็นอนัตตา มีเนื้อหาเหมือนกับพระสูตรที่ ๓๗-๓๙ แต่ในที่นี้ทรงยก
อายตนะภายในที่เป็นอนัตตาขึ้นแสดง

๔๖-๔๘. พาหิราตีตาทิยทนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้น ไม่เที่ยง คือ ทรงแสดงว่า อายตนะภายในที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันไม่เที่ยง ให้พิจารณาว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา

๔๙-๕๑. พาหิราตีตาทิยังทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้น เป็นทุกข์ มีเนื้อหาเหมือนกับพระสูตรที่ ๔๖-๔๘ แต่ในที่นี้ทรงยกอายตนะภายนอก ที่เป็นทุกข์ขึ้นแสดง

๕๒-๕๔. พาหิราตีตาทิยทนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้น เป็นอนัตตา มีเนื้อหาเหมือนกับพระสูตรที่ ๔๖-๔๘ แต่ในที่นี้ทรงยกอายตนะภายนอกที่เป็นอนัตตาขึ้นแสดง

๕๕-๕๗. อัชฌัตตายตนอนิจจสูตร อัชฌัตตายตนทุกขสูตร และอัชฌัตตายตนอนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในไม่เที่ยง ... เป็นทุกข์ และ ... เป็นอนัตตา

๕๘-๖๐. พาหิรายตนอนิจจสูตร พาหิรายตนทุกขสูตร และ พาหิรายตน-อนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกไม่เที่ยง ... เป็นทุกข์ และ ... เป็นอนัตตา

๑.๔.๓ สมุททวรรค

สมุททวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสมุทร ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑-๒. ปฐมสมุททสูตร และ ทุติยสมุททสูตร ต่างว่าด้วยสมุทร แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมสมุททสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า อายตนะภายในเป็นสมุทรในอริยวินัย ส่วนในทุติยสมุททสูตร ทรงแสดงว่า อายตนะภายนอก เป็นสมุทรในอริยวินัย

๓. พาฬิสิโกปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพรานเบ็ด คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า อายตนะภายนอก ๖ เหมือนเบ็ด ๖ ชนิด ที่นายพรานใช้ล่อเหยื่อ ผู้เพลิดเพลินอายตนะเรียกว่า ผู้กลืนเบ็ดของมาร ผู้ไม่เพลิดเพลิน เรียกว่า ผู้ไม่กลืนเบ็ดของมาร

๔. ขีรรุกโขปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้มียาง คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ภิกษุหรือภิกษุณีผู้ยังมีราคะ โทสะ โมหะ เมื่ออายตนะภายนอกมากระทบอายตนะภายใน เช่น รูปมากระทบตา ก็จะครอบงำจิตได้ เหมือนต้นไม้มียางเมื่อถูกฟันตรงไหน ตรงนั้นก็มียางไหลออกมา ส่วนผู้ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ เหมือนต้นไม้มียางที่แห้งแล้ว ผุมา ๓-๔ ปี ฟันตรงไหนก็ไม่มียาง

๕. โกฏฐิกสูตร ว่าด้วยพระมหาโกฏฐิกะ คือ ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามท่าน พระสารีบุตรเรื่องอายตนะภายในว่าเกี่ยวข้องกับอายตนะภายนอกหรือไม่ ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ไม่เกี่ยวข้องกัน แต่เพราะอาศัยอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก ฉันทราคะจึงเกิดขึ้น อายตนะเหล่านั้นจึงเกี่ยวข้องในฉันทราคะ

๖. กามภูสูตร ว่าด้วยพระกามภู คือ ท่านพระกามภูถามท่านพระอานนท์ มีเนื้อหาเหมือนในโกฏฐิกสูตร

๗. อุทายิสูตร ว่าด้วยพระอุทายี คือ ท่านพระอุทายีถามท่านพระอานนท์ว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กายเป็นอนัตตา ท่านพระอานนท์สามารถบอกว่าวิญญาณเป็นอนัตตาได้หรือไม่ ท่านพระอานนท์ตอบว่าได้ แล้วอธิบายว่า อายตนะภายใน และ

อายตนะภายนอกทำให้เกิดวิญญาณ ถ้าเหตุปัจจัย คือ อายตนะภายในและอายตนะภายนอกดับ วิญญาณก็ดับ เพราะเหตุนั้น วิญญาณจึงเป็นอนัตตา

๘. อาทิตตปริยายสูตร ว่าด้วยอาทิตตบรรยาย คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอาทิตตบรรยายและธรรมบรรยายว่า อินทรีย์ ๖ ที่ถูกทำลายด้วยอาวุธที่ร้อนชนิดต่าง ๆ ยังดีกว่าการเห็นอายตนะภายนอกว่าเป็นของสวยงาม ตอนท้ายทรงสอนให้พิจารณาว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็น ปัจจัยไม่เที่ยง

๙-๑๐. ปฐมหัตถปาโทปมสูตร และ ทุติยหัตถปาโทปมสูตร ต่างว่าด้วย

อุปมาด้วยมือและเท้า แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมหัตถปาโทปมสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เมื่อมีอายตนะภายใน จึงเกิดสุขและทุกข์ เมื่อไม่มีอายตนะภายใน สุขและทุกข์ก็ไม่เกิด เหมือนมีมือก็มีการจับการวาง มีเท้าก็มีการก้าว การถอย มีข้อมือข้อเท้าก็มีการคู้เข้าเหยียดออก มีท้องก็มีความหิวกระหาย เมื่อไม่มีมือและเท้าเป็นต้น ก็ไม่เป็นเช่นนั้น ส่วนในทุติยหัตถปาโทปมสูตร มีเนื้อหาตรงกัน แต่ทรงแสดงตามอัธยาศัยของผู้จะตรัสรู้

๑.๔.๔ อาสีวิสวรรค

อาสีวิสวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอสรพิษ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. อาสีวิโสปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยอสรพิษ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารให้ภิกษุทั้งหลายฟัง โดยทรงยกบุรุษคนหนึ่งขึ้นแสดงเป็นตัวอย่างว่า เขาหนีอสรพิษ ๔ จำพวก ข้าศึกผู้เป็นศัตรู ๕ จำพวก และข้าศึก ผู้เป็นสายลับ ไปพบหมู่บ้านร้าง และหนีโจรผู้ฆ่าชาวบ้านไปพบแม่น้ำ จึงข้ามฝั่งนี้ไปยังฝั่งโน้นด้วยแพ โดยใช้มือและเท้าพาแพไป แล้วทรงเปรียบเทียบว่าอสรพิษ ๔ จำพวก เปรียบเหมือนมหาภูตรูป ๔ เป็นต้น

๒. รโถปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยรถ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุมีสุขโสมนัสและเป็นเหตุให้สิ้นอาสวะ โดยทรงอธิบายเปรียบเทียบ

ดังนี้ คือ (๑) ให้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ ๖ เหมือนนายสารถีบังคับม้าเทียมรถ

(๒) ให้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหารเหมือนคนทาแผลหรือคนหยอดเพลารถ

(๓) ให้ประกอบความเพียรเนือง ๆ

๓. กุมโมปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเต่า คือ พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้ภิกษุสำรวมอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งจะทำให้มารไม่มีโอกาสเข้าใกล้ เหมือนเต่าหดหัวและขาเข้ากระดองเมื่อเห็นสุนัขจิ้งจอกเข้ามาใกล้

๔-๕. ปฐมทารุกขันโธปมสูตร และ ทุติยทารุกขันโธปมสูตร ต่างว่าด้วย

อุปมาด้วยขอนไม้ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมทารุกขันโธปมสูตร ทรงเปรียบภิกษุเหมือนท่อนไม้ลอยน้ำว่า ถ้าท่อนไม้ไม่ลอยเข้ามาใกล้ฝั่งนี้ ไม่ลอยเข้าไปใกล้ฝั่งโน้น ไม่จมกลางแม่น้ำ ไม่เกยตื้น ไม่ถูกอมนุษย์นำไป ไม่ถูกเกลียวน้ำวนดูดไว้ ไม่ผุภายใน ก็จักลอยไปถึงสมุทรได้ ถ้าภิกษุไม่เข้าใกล้ฝั่งเหมือน

ท่อนไม้ ก็จักไปถึงนิพพานได้ ส่วนในทุติยทารุกขันโธปมสูตร ทรงอธิบายความเน่าภายในว่า หมายถึงการต้องอาบัติแล้วไม่ออกจากอาบัติ

๖. อวัสสุตปริยายสูตร ว่าด้วยอวัสสุตบรรยาย คือ เมื่อทรงแสดงธรรม

แก่เจ้าศากยะทั้งหลายแล้วรับสั่งให้ท่านพระมหาโมคคัลลานะแสดงต่อ พระเถระจึงแสดงเรื่องผู้ชุ่มด้วยกิเลสและผู้ไม่ชุ่มด้วยกิเลสว่า ผู้ยินดีอายตนะภายในและอายตนะ ภายนอก ชื่อว่าผู้ชุ่มด้วยกิเลส ผู้ไม่ยินดีมีนัยตรงกันข้าม

๗. ทุกขธัมมสูตร ว่าด้วยทุกขธรรม คือ ทรงแสดงความเกิดและความดับแห่งทุกขธรรมคือขันธ์ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) และทรงสอนให้สำรวมอายตนะภายใน ๖

๘. กิงสุโกปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นทองกวาว คือ ภิกษุรูปหนึ่งถามเพื่อน ภิกษุด้วยกันว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุจึงมีทัศนะหมดจดดี เมื่อเพื่อนภิกษุตอบ ท่านไม่พอใจ จึงไปทูลถามพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงทรงอุปมาให้ฟังว่าเหมือนคน ไม่เคยเห็นต้นทองกวาว จากนั้นได้ตรัสอุปมาว่า กายของเราเหมือนเมืองชายแดน

๙. วีโณปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพิณ คือ ตอนต้น ทรงสอนให้คุ้มครองอินทรีย์ เหมือนคนเฝ้าข้าวกล้ารักษาข้าวกล้าไม่ให้โคลงกินข้าวกล้า แล้วทรงสอนให้พิจารณาขันธ์ ๕ เหมือนพระราชาทรงหาเสียงพิณ

๑๐. ฉัปปาณโกปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์ ๖ ชนิด คือ พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุผู้ไม่สำรวมย่อมถูกชาวบ้านตำหนิติเตียนเหมือนคนมีแผลพุพองทั่วร่างกาย เข้าป่าหญ้าคา ได้รับความทุกข์เพราะถูกตอ

หญ้าคาทิ่มตำและใบหญ้าคาบาด แล้วทรงแสดงความไม่สำรวมอินทรีย์เหมือนการจับสัตว์ ๖ ชนิดมาผูกไว้ด้วยกัน สัตว์ตัวไหนมีแรงมากก็ดึงตัวที่เหลือไปด้วย ส่วนความสำรวมอินทรีย์เหมือนการจับสัตว์ ๖ ชนิดนั้นมาผูกไว้กับหลัก สัตว์ทั้ง ๖ ชนิด นั้นก็ไม่สามารถหนีไปได้

๑๑. ยวกลาปิสูตร ว่าด้วยฟ่อนข้าวเหนียว คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับถูกอายตนะภายนอกกระทบอย่างหนักเหมือนฟ่อนข้าวเหนียวถูกนวดด้วยไม้คาน

๒. เวทนาสังยุต

เวทนาสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเวทนา หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับเวทนา ๓ คือ สุขเวทนา (ความรู้สึกสุข) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกทุกข์)

อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกสุขก็ไม่ใช่ทุกข์ก็ไม่ใช่) และเวทนา ๒ คือ เวทนาทาง

กาย (ความรู้สึกทางกาย) เวทนาทางใจ (ความรู้สึกทางใจ) มีทั้งหมด ๓๑ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๓ วรรค ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ สคาถวรรค

สคาถวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสูตรที่มีคาถา ชื่อวรรคตั้งตามรูปแบบพระสูตรที่มีคาถา ๖ สูตร คือ พระสูตรที่ ๑-๖ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเวทนา ๓ ว่าผู้มีจิตตั้งมั่นย่อมรู้ชัดเวทนาเหล่านั้น

๒. สุขสูตร ว่าด้วยความสุข คือ ทรงแสดงว่า ผู้รู้ว่าเวทนา ๓ เป็นทุกข์ย่อมคลายความยินดีในเวทนา

๓. ปหานสูตร ว่าด้วยการละ คือ ทรงสอนให้ละอนุสัยในเวทนา ๓ ได้แก่ ละ ราคานุสัยในสุขเวทนา ละปฏิฆานุสัยในทุกขเวทนา และละอวิชชานุสัยในอทุกขม-สุขเวทนา

๔. ปาตาลสูตร ว่าด้วยบาดาล คือ ทรงแสดงว่า บาดาลเป็นชื่อของทุกขเวทนา ทางกาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ เมื่อได้รับทุกขเวทนาทางกาย ย่อมเศร้าโศกอดทนอยู่ในบาดาลไม่ได้ ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับ เมื่อได้รับทุกขเวทนาทางกาย ย่อมไม่เศร้าโศกและอดทนอยู่ได้

๕. ทัฏฐัพพสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ควรเห็น คือ พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้เห็นสุขเวทนาโดยความเป็นทุกข์ ทุกขเวทนาโดยความเป็นลูกศร อทุกขมสุขเวทนาโดยความไม่เที่ยง ผู้เห็นเช่นนี้ตรัสเรียกว่า มีความเห็นชอบ

๖. สัลลสูตร ว่าด้วยลูกศร คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความแตกต่างระหว่างปุถุชนผู้ไม่ได้สดับกับอริยสาวกผู้ได้สดับว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับได้รับทุกขเวทนาย่อมทุกข์ทั้งทางกายและทางใจเหมือนคนถูกยิงด้วยลูกศร ๒ ดอก ส่วนอริยสาวก ผู้ได้สดับย่อมทุกข์ทางกายอย่างเดียวเหมือนคนถูกยิงด้วยลูกศรเพียงดอกเดียว

๗-๘. ปฐมเคลัญญสูตร และ ทุติยเคลัญญสูตร ต่างว่าด้วยความเจ็บป่วย แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมเคลัญญสูตร ทรงแสดงว่า ผู้มีสติสัมปชัญญะ จะรู้ชัดว่า เวทนา ๓ เกิดขึ้นเพราะอาศัยกาย ส่วนในทุติยเคลัญญสูตร ทรงแสดงว่า ผู้มีสติสัมปชัญญะจะรู้ชัดว่า เวทนา ๓ เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะ

๙. อนิจจสูตร ว่าด้วยเวทนาไม่เที่ยง คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า

เวทนา ๓ ไม่เที่ยง ขึ้นอยู่กับปัจจัย อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา

๑๐. ผัสสมูลกสูตร ว่าด้วยเวทนามีผัสสะเป็นมูล คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เวทนา ๓ เกิดจากผัสสะ มีผัสสะเป็นมูล มีผัสสะเป็นเหตุปัจจัย เมื่อผัสสะดับ เวทนาก็ดับ เช่น อาศัยผัสสะที่เป็นสุข ก็เกิดสุขเวทนาขึ้น เหมือนไม้ ๒ อัน เสียดสีกันก็เกิดความร้อนขึ้น ถ้าแยกออกจากกันความร้อนก็หายไป

๒.๒ รโหคตวรรค

รโหคตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ในที่สงัด ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความ สำคัญดังนี้

๑. รโหคตสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ในที่สงัด คือภิกษุรูปหนึ่งหลีกเร้นอยู่ใน

ที่สงัด เกิดความสงสัยเกี่ยวกับเวทนาขึ้น จึงเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่ว่าการเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นทุกข์นั้น หมายถึงอะไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า หมายถึงการที่สังขารไม่เที่ยง มีความสิ้นไป เสื่อมไป แตกไป ดับไป แปรผันไปเป็นธรรมดา แล้วทรงอธิบายความดับและความระงับแห่งสังขารว่าเกิดจากสมาบัติ ๘ สัญญาเวทยิตนิโรธ และความสิ้นอาสวะ และตรัสว่า ปัสสัทธิเกิด จากรูปฌาน ๔ สัญญาเวทยิตนิโรธ และความสิ้นอาสวะ

๒-๓. ปฐมอากาสสูตร และ ทุติยอากาสสูตร ต่างว่าด้วยอากาศ แต่มี

รายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมอากาสสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมด้วย

อุปมาโวหารว่า เวทนาชนิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในกายเหมือนกับลมชนิดต่าง ๆ ที่พัด

ไปในอากาศ ส่วนในทุติยอากาสสูตร มีเนื้อหาตรงกัน แต่ไม่มีคาถาในตอนท้าย

พระสูตร

๔. อคารสูตร ว่าด้วยเรือนพัก คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมด้วย

อุปมาโวหารว่า เวทนาชนิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในกายเหมือนกับคนเดินทางทุกชนชั้นจากทิศต่าง ๆ ที่เข้ามาพักอาศัยที่เรือนพักคนเดินทาง

๕-๖. ปฐมอานันทสูตร และ ทุติยอานันทสูตร ต่างว่าด้วยพระอานนท์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมอานันทสูตร ท่านพระอานนท์ได้ทูลถาม

พระผู้มีพระภาคถึงเรื่องเวทนา ความเกิด ความดับ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับ

คุณ โทษแห่งเวทนา และเครื่องสลัดออกจากเวทนา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เวทนามี ๓ เกิดเพราะผัสสะเกิด ดับเพราะผัสสะดับ ปฏิปทาที่ให้เวทนาดับ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ คุณ คือ สุขโสมนัส โทษ คือ ความแปรผันของเวทนา เครื่องสลัดออกจากเวทนา คือ การกำจัด การละฉันทราคะในเวทนา และตรัส

ถึงความดับ ความระงับ ความสงบแห่งสังขารว่า เกิดจากสมาบัติ ๘ สัญญา-เวทยิตนิโรธ และความสิ้นอาสวะ

ส่วนในทุติยอานันทสูตร มีเนื้อหาตรงกัน ต่างแต่พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านพระอานนท์ก่อน

๗-๘. ปฐมสัมพหุลสูตร และ ทุติยสัมพหุลสูตร ต่างว่าด้วยภิกษุหลายรูป แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมสัมพหุลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถามพวกภิกษุเกี่ยวกับเวทนา เหมือนในปฐมอานันทสูตร ต่างแต่ตอนท้ายที่ว่าด้วยเหตุสงบแห่งสังขาร ตรัสปัสสัทธิไว้เหมือนในรโหคตสูตร ส่วนในทุติยสัมพหุลสูตร มีเนื้อหา

ตรงกัน ต่างแต่พระผู้มีพระภาคตรัสถามพวกภิกษุก่อน

๙. ปัญจกังคสูตร ว่าด้วยช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ คือ ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะกับท่านพระอุทายีสนทนากันเรื่องเวทนามีเท่าไร แต่ตกลงกันไม่ได้ จึงเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาค พระองค์ตรัสว่ามีหลายประเภท ขึ้นอยู่กับเหตุ

๑๐. ภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุเรื่องเวทนาชนิดต่าง ๆ ซึ่งมีเนื้อหาคล้ายกับปัญจกังคสูตร ต่างแต่ตอนท้าย

๒.๓ อัฏฐสตปริยายวรรค

อัฏฐสตปริยายวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยบรรยาย ๑๐๘ ประการ ชื่อวรรคตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตร มีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. สีวกสูตร ว่าด้วยสีวกปริพาชก คือ ปริพาชกชื่อโมฬิยสีวกะทูลถาม

พระผู้มีพระภาคว่า พระองค์มีความคิดเห็นอย่างไรเกี่ยวกับสมณพราหมณ์บางพวกที่ถือทฤษฎีว่า เวทนา ๓ เกิดจากเหตุที่เคยทำไว้ในปางก่อน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า คนเหล่านั้นแล่นไปหาแต่สิ่งที่ตนรู้และสิ่งสมมติ แล้วทรงแสดงเหตุให้เกิดเวทนา ๘ ประการ คือ (๑) ดี (๒) เสลด (๓) ลม (๔) ดี เสลด ลม รวมกัน (๕) ฤดู (๖) การบริหารกายไม่สม่ำเสมอ (๗) การถูกทำร้าย (๘) ผลกรรม

๒. อัฏฐสตสูตร ว่าด้วยเวทนา ๑๐๘ ประการ คือ พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกเวทนาเป็นประเภทต่าง ๆ คือ เวทนา ๒ เวทนา ๓ เวทนา ๕ เวทนา ๖

เวทนา ๑๘ เวทนา ๓๖ และเวทนา ๑๐๘

๓. อัญญตรภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่ง คือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหา ของภิกษุรูปหนึ่ง มีเนื้อหาคล้ายกับตอนต้นของปฐมอานันทสูตร ในรโหคตวรรค

๔. ปุพพสูตร ว่าด้วยพระดำริก่อนตรัสรู้ มีเนื้อหาคล้ายกับอัญญตรภิกขุสูตร

๕. ญาณสูตร ว่าด้วยญาณ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระองค์ทรงรู้เวทนา ความเกิด ปฏิปทาที่ให้ถึงความเกิดแห่งเวทนา ความดับ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับ แห่งเวทนา คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากเวทนา

๖. สัมพหุลภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุหลายรูป คือ ภิกษุหลายรูปทูลถามพระผู้มีพระภาคเกี่ยวกับเวทนา มีเนื้อหาคล้ายกับอัญญตรภิกขุสูตร

๗-๙. ปฐมสมณพราหมณสูตร ทุติยสมณพราหมณสูตร และ ตติย-

สมณพราหมณสูตร ต่างว่าด้วยสมณพราหมณ์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมสมณพราหมณสูตร ทรงแสดงว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากเวทนาตามความเป็นจริง ไม่ชื่อว่าเป็นสมณ-

พราหมณ์ และไม่ได้รับประโยชน์จากความเป็นสมณพราหมณ์ ส่วนผู้รู้ชัดมีนัยตรง

กันข้าม

ในทุติยสมณพราหมณสูตร มีเนื้อหาตรงกัน แต่ตรัสไว้โดยย่อ

ในตติยสมณพราหมณสูตร มีเนื้อหาคล้ายกับตอนท้ายของปฐมสมณ-

พราหมณสูตร ต่างแต่ทรงแสดงว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดเวทนา ความเกิด ความดับ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา ไม่ชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์

๑๐. สุทธิกสูตร ว่าด้วยเวทนาล้วน ๆ คือ ทรงแสดงเวทนา ๓ ประการ

๑๑. นิรามิสสูตร ว่าด้วยปีติและสุขที่มีอามิสและไม่มีอามิส คือ ทรงแสดงปีติ สุข อุเบกขา และวิโมกข์ที่มีอามิส ไม่มีอามิส และไม่มีอามิสยิ่งกว่าไม่มีอามิส

๓. มาตุคามสังยุต

มาตุคามสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องมาตุคาม หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับลักษณะชีวิต ความเป็นอยู่ ความปรารถนา และคติภพของมาตุคาม มี

ทั้งหมด ๓๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๓ วรรค ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑. ปฐมเปยยาลวรรค

ปฐมเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเปยยาล หมวดที่ ๑ คำว่า เปยยาล โดยทั่วไปหมายถึงเครื่องหมายละคำหรือข้อความ ในภาษาบาลีใช้ว่า ฯเปฯ (อ่านว่า เป) ใช้สำหรับละข้อความ ในภาษาไทยใช้ว่า ฯลฯ (อ่านว่า ละ) เรียกว่า ไปยาลใหญ่

ใช้สำหรับละข้อความ แต่ถ้าละคำ ใช้ว่า ฯ เรียกว่า ไปยาลน้อย เช่น กรุงเทพ ฯ ในที่นี้หมายถึงหมวดพระสูตรที่เกี่ยวกับมาตุคามซึ่งทรงแสดงไว้โดยย่อ หรือที่พระธรรมสังคาหกาจารย์นำมาแสดงไว้โดยย่อ เช่น ในทุติยเปยยาลวรรคข้างหน้า ในปฐมเปยยาลวรรค มีพระสูตรที่เกี่ยวกับมาตุคามทั้งหมด ๑๔ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. มาตุคามสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่ไม่น่าพอใจและน่าพอใจของบุรุษ คือ ทรงแสดงองค์ประกอบของหญิงที่ชายไม่พอใจและที่ชายพอใจ ฝ่ายละ ๕ ประการ เปรียบเทียบกัน องค์ประกอบของหญิงที่ชายไม่พอใจ คือ รูปไม่งาม ไม่มีโภคทรัพย์ ไม่มีศีล เกียจคร้าน และไม่อาจให้กำเนิดลูกแก่เขาได้ ส่วนองค์ประกอบของหญิงที่ชายพอใจ มีนัยตรงกันข้าม

๒. ปุริสสูตร ว่าด้วยบุรุษที่ไม่น่าพอใจและน่าพอใจของมาตุคาม คือ ทรงแสดงองค์ประกอบของชายที่หญิงไม่พอใจและที่หญิงพอใจ ฝ่ายละ ๕ ประการ มีนัยตรงกับองค์ประกอบของหญิงในมาตุคามสูตร

๓. อาเวณิกทุกขสูตร ว่าด้วยความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม คือ ทรงแสดง ความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม ๕ ประการ ได้แก่ (๑) ต้องจากญาติไปสู่ตระกูลของ สามีตั้งแต่วัยรุ่น (๒) ต้องมีระดู (ประจำเดือน) (๓) ต้องมีครรภ์ (๔) ต้องคลอดลูก (๕) ต้องบำเรอชาย

๔. ตีหิธัมเมหิสูตร ว่าด้วยธรรม ๓ ประการ คือ ทรงแสดงว่า มาตุคามผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ได้แก่ (๑) ถูกความตระหนี่กลุ้มรุมจิตในเวลาเช้า (๒) ถูกความริษยากลุ้มรุม จิตในเวลาเที่ยง (๓) ถูกกามราคะกลุ้มรุมจิตในเวลาเย็น

๕. โกธนสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มักโกรธ คือ ท่านพระอนุรุทธะทูลถาม พระผู้มีพระภาคว่า เพราะเหตุเท่าไร มาตุคามจำนวนมากหลังจากตายแล้วจึงไปเกิด ในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) มักโกรธ (๕) มีปัญญาทราม

๖-๑๓. อุปนาหีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มักผูกโกรธ อิสสุกีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มักริษยา มัจฉรีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มักตระหนี่ อติจารีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มักประพฤตินอกใจ ทุสสีลสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ทุศีล อัปปัสสุตสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มีการฟังน้อย กุสีตสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้เกียจคร้าน มุฏฐัสสติ-สูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มีสติหลงลืม ทั้ง ๘ สูตรนี้ มีแต่ข้อความตอนท้าย คือ ตอนที่ตรัสตอบ ส่วนข้อความตอนต้น คือ ตอนที่ท่านพระอนุรุทธะทูลถามปัญหา ท่าน ละไว้ให้เข้าใจเอง โดยอนุโลมตามพระสูตรที่ ๕

ธรรม ๕ ประการที่ตรัสตอบว่าเป็นเหตุให้มาตุคามไปเกิดในอบายเป็นต้นนั้น ในพระสูตรที่ ๖-๑๓ เหมือนกัน ๔ ข้อ คือ ข้อที่ ๑-๓ และข้อที่ ๕ ส่วนข้อที่ ๔ เปลี่ยนไปตามชื่อสูตร เพราะชื่อสูตรนั้น ๆ ตั้งตามธรรมข้อที่ ๔ นั่นเอง ดังนี้

๖. อุปนาหีสูตร ได้แก่ มักผูกโกรธ

๗. อิสสุกีสูตร □ มักริษยา

๘. มัจฉรีสูตร □ มักตระหนี่

๙. อติจารีสูตร □ มักประพฤตินอกใจ

๑๐. ทุสสีลสูตร ได้แก่ ทุศีล

๑๑. อัปปัสสุตสูตร □ มีการฟังน้อย (มีการศึกษาอบรมน้อย)

๑๒. กุสีตสูตร □ เกียจคร้าน

๑๓. มุฏฐัสสติสูตร □ มีสติหลงลืม

ส่วนพระสูตรที่ ๑๔ คือ ปัญจเวรสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ประกอบด้วยเวร ๕ ประการ คือ ทรงแสดงว่า เพราะมาตุคามเหล่านั้นประกอบด้วยเวร ๕ ประการ ซึ่งทรงหมายถึงไม่ปฏิบัติตามศีล ๕ นั่นเอง จึงไปเกิดในอบายเป็นต้น

๓.๒ ทุติยเปยยาลวรรค

ทุติยเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเปยยาล หมวดที่ ๒ หมายถึง หมวดพระสูตรที่พระธรรมสังคาหกาจารย์นำมาจัดเรียงไว้โดยย่อ ข้อความบางตอนคล้ายกับปฐมเปยยาลวรรค ต่างแต่เนื้อหาที่เป็นองค์ธรรม กล่าวคือ ในวรรคนี้ รวมพระสูตรที่ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้มาตุคามไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ซึ่งมีนัยตรงกันข้ามกับธรรม ๕ ประการ ในพระสูตรที่ ๖-๑๔ ของปฐมเปยยาลวรรค

๓.๓ พลวรรค

พลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยกำลัง หมายถึงกำลังของมาตุคามและบุรุษ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๗ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. วิสารทสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้แกล้วกล้า คือ ทรงแสดงว่า มาตุคามผู้มีกำลัง ๕ ประการ ได้แก่ รูป ทรัพย์ ญาติ บุตร และศีล เป็นผู้แกล้วกล้า

๒. ปสัยหสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่ครอบงำสามี คือ ทรงแสดงว่า มาตุคามผู้มีกำลัง ๕ ประการเหมือนในพระสูตรที่ ๑ สามารถครอบงำสามีได้

๓. อภิภุยยสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่ครองใจสามี คือ ทรงแสดงว่า มาตุคามผู้มีกำลัง ๕ ประการเหมือนในพระสูตรที่ ๑ สามารถครองใจสามีไว้ได้

๔. เอกสูตร ว่าด้วยกำลังที่เป็นเอก คือ ทรงแสดงว่า บุรุษผู้มีกำลังที่เป็นเอก สามารถครองใจมาตุคามไว้ได้ กำลังที่เป็นเอก ได้แก่ ความเป็นใหญ่ซึ่งเอาชนะกำลัง ๕ ประการของมาตุคามได้

๕. อังคสูตร ว่าด้วยองค์ประกอบของมาตุคาม คือ ทรงแสดงว่า กำลัง ๕ ประการของมาตุคามดังกล่าวข้างต้นเป็นองค์ประกอบของมาตุคาม ถ้าผู้ใดมีกำลังครบทั้ง ๕ ประการ ผู้นั้นจึงชื่อว่าผู้มีองค์ประกอบบริบูรณ์

๖. นาเสนติสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่จะถูกญาติทำให้พินาศ คือ ทรงแสดงว่า มาตุคามผู้มีกำลัง ๔ ประการแรก ในกำลัง ๕ (ดังกล่าวในพระสูตรที่ ๑) ประการใดประการหนึ่ง เพียงประการเดียว ๒ ประการ ๓ ประการ หรือทั้ง ๔ ประการ

แต่ถ้าไม่มีกำลังที่ ๕ คือ ศีล รวมอยู่ด้วยก็จะถูกญาติทำให้พินาศได้

๗. เหตุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้มาตุคามไปเกิดในสุคติ คือ ทรงแสดงว่า กำลังของมาตุคามข้อที่ ๕ คือศีลนั่นเองทำให้มาตุคามไปเกิดในสุคติ ไม่ใช่เพราะ

กำลัง ๔ ประการแรก

๘. ฐานสูตร ว่าด้วยฐานะที่มาตุคามได้ยากและได้ง่าย คำว่า ฐานะ ในที่นี้หมายถึงความปรารถนาหรือสิ่งที่ปรารถนาของมาตุคาม ๕ ประการ คือ (๑) ขอให้ไปเกิดในตระกูลที่เหมาะสม (๒) เมื่อได้ตามข้อที่ ๑ แล้ว ขอให้ไปสู่ตระกูลที่เหมาะสม (๓) เมื่อได้ตามข้อที่ ๑-๒ แล้ว ขออย่าให้มีหญิงอื่นมาร่วมสามี (๔) เมื่อได้ตามข้อที่ ๑-๓ แล้ว ขอให้มีบุตร (๕) เมื่อได้ตามข้อที่ ๑-๔ แล้ว ขอให้ครองใจสามีไว้ได้(ตลอด ไป) ทรงแสดงว่า ฐานะ ๕ ประการนี้ มาตุคามผู้ไม่เคยทำบุญไว้จะได้โดยยาก แต่ผู้ที่เคยทำบุญไว้จะได้โดยง่าย

๙. ปัญจสีลวิสารทสูตร ว่าด้วยมาตุคามมีศีล ๕ เป็นผู้แกล้วกล้า หมายถึงเป็นผู้แกล้วกล้าในการครองเรือน

๑๐. วัฑฒีสูตร ว่าด้วยอริยสาวิกาผู้เจริญด้วยวัฑฒิธรรม คำว่า วัฑฒิธรรม แปลว่า หลักความเจริญ บางทีเรียกว่า อริยวัฑฒิธรรม คือ หลักความเจริญของ อารยชน มี ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ทรงแสดงว่า อริยสาวิกาผู้มีวัฑฒิธรรม ๕ ประการเป็นผู้ถือเอาสาระและสิ่งอันประเสริฐในกายนี้ได้

๔. ชัมพุขาทกสังยุต

ชัมพุขาทกสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องชัมพุขาทกปริพาชก หมายถึง ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยปัญหาของชัมพุขาทกปริพาชกที่ถามท่านพระสารีบุตร มีทั้งหมด ๑๖ สูตร ไม่จัดแบ่งเป็นวรรคเหมือนในมาตุคามสังยุต ชื่อและสาระสำคัญของพระสูตรแต่ละสูตรในสังยุตนี้ตั้งตามสาระของปัญหาแต่ละปัญหา แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. นิพพานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องนิพพาน คือ ชัมพุขาทกปริพาชก ถามว่า นิพพานเป็นอย่างไร จะรู้แจ้งได้อย่างไร พระเถระตอบว่า นิพพานคือความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ รู้แจ้งได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

๒. อรหัตตปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอรหัต คือ ชัมพุขาทกปริพาชกถามว่า อรหัตเป็นอย่างไร รู้แจ้งได้อย่างไร พระเถระตอบว่า อรหัต คือ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ รู้แจ้งได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

๓. ธัมมวาทีปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องผู้เป็นธรรมวาที คือ ชัมพุขาทก-ปริพาชกถามว่า ใครคือธรรมวาที ใครคือผู้ปฏิบัติดี ใครคือผู้ไปดี พระเถระตอบว่า ธรรมวาที คือ ผู้แสดงธรรมเพื่อละอกุศลธรรม ๓ ประการ ดังในพระสูตรที่ ๑-๒ ผู้ปฏิบัติดี คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อละอกุศลธรรม ๓ ประการนั้น และผู้ไปดี คือ ผู้ละ

ผู้ตัดรากถอนโคนอกุศลธรรมเหล่านั้น เมื่อถามว่าละได้อย่างไร ตอบว่า ละได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

๔. กิมัตถิยสูตร ว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ คือ ชัมพุขาทกปริพาชกถามว่า พระเถระประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อต้องการอะไร พระเถระตอบว่า เพื่อกำหนดรู้ทุกข์ ถามว่า กำหนดรู้ได้อย่างไร ตอบว่า รู้ได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

๕. อัสสาสัปปัตตสูตร ว่าด้วยผู้ถึงความโล่งใจ คือ ชัมพุขาทกปริพาชกถาม ว่า ด้วยเหตุเท่าไร ภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้ถึงความโล่งใจ พระเถระตอบว่า ด้วยการรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ ประการตามความเป็นจริง ถามว่า ถึงได้อย่างไร ตอบว่า ถึงได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

๖. ปรมัสสาสัปปัตตสูตร ว่าด้วยผู้ถึงความโล่งใจอย่างยิ่ง คือ ชัมพุขาทก-ปริพาชกถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้ถึงความโล่งใจอย่างยิ่งและถึงได้ย่างไร พระเถระตอบเหมือนในพระสูตรที่ ๕ เพียงแต่เพิ่มคำว่า □หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น□ ไว้หลังคำว่า □ตามความเป็นจริง□

๗. เวทนาปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องเวทนา คือ ชัมพุขาทกปริพาชกถามว่า เวทนามีเท่าไร กำหนดรู้ได้อย่างไร พระเถระตอบว่า มี ๓ ประการ กำหนด รู้ได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

๘. อาสวปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอาสวะ คือ ชัมพุขาทกปริพาชกถามว่า อาสวะมีเท่าไร ละได้อย่างไร พระเถระตอบว่า มี ๓ ประการ ละได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

๙. อวิชชาปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอวิชชา คือ ชัมพุขาทกปริพาชกถามว่า อวิชชาคืออะไร ละได้อย่างไร พระเถระตอบว่า คือ ความไม่รู้อริยสัจ ๔ ละได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

๑๐. ตัณหาปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องตัณหา คือ ชัมพุขาทกปริพาชกถามว่า ตัณหามีเท่าไร ละได้อย่างไร พระเถระตอบว่า มี ๓ ประการ ละได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

๑๑. โอฆปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องโอฆะ คือ ชัมพุขาทก ปริพาชกถามว่า โอฆะมีเท่าไร ละได้อย่างไร พระเถระตอบว่า มี ๓ ประการ ละได้ด้วยอริยมรรค

มีองค์ ๘

๑๒. อุปาทานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอุปาทาน คือ ชัมพุขาทก-

ปริพาชกถามว่า อุปาทานมีเท่าไร ละได้อย่างไร พระเถระตอบว่า มี ๔ ประการ ละได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

๑๓. ภวปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องภพ คือ ชัมพุขาทกปริพาชกถามว่า ภพมีเท่าไร กำหนดรู้ได้อย่างไร พระเถระตอบว่า มี ๓ ประการ กำหนดรู้ได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

๑๔. ทุกขปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องทุกข์ คือ ชัมพุขาทก ปริพาชกถามว่า ทุกข์มีเท่าไร กำหนดรู้ได้อย่างไร พระเถระตอบว่า มี ๓ ประการ กำหนดรู้ได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

๑๕. สักกายปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องสักกายะ คือ ชัมพุขา ทก-

ปริพาชกถามว่า สักกายะคืออะไร กำหนดรู้ได้อย่างไร พระเถระตอบว่า คือ

อุปาทานขันธ์ ๕ กำหนดรู้ได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

๑๖. ทุกกรปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องสิ่งที่ทำได้ยาก คือ ชัมพุขาทก-ปริพาชกถามว่า ในพระธรรมวินัยนี้ (ในพระพุทธศาสนา) อะไรที่ทำได้ยาก พระเถระตอบว่า การบรรพชา ความยินดียิ่ง และการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๕. สามัณฑกสังยุต

สามัณฑกสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องสามัณฑกปริพาชก หมายถึงประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยปัญหาของสามัณฑกปริพาชกที่ถามท่านพระสารีบุตร มีทั้งหมด

๒ สูตร พระสูตรที่ ๑ ชื่อว่า สามัณฑกสูตร ว่าด้วยสามัณฑกปริพาชก คือ สามัณฑกปริพาชกถามปัญหาเกี่ยวกับนิพพาน ส่วนพระสูตรที่ ๒ ชื่อว่า ทุกกรสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ทำได้ยาก พระเถระตอบเหมือนในนิพพานปัญหาสูตรและทุกกรปัญหา-สูตรแห่งชัมพุขาทกสังยุตตามลำดับ

๖. โมคคัลลานสังยุต

โมคคัลลานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระมหาโมคคัลลานะ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพระมหาโมคคัลลานะ มีทั้งหมด ๑๑ สูตร ๘ สูตรแรกว่าด้วยปัญหาเรื่องฌานสมาบัติ พระสูตรที่ ๙ ว่าด้วยสมาธิ พระสูตรที่ ๑๐-๑๑ ว่าด้วยพระรัตนตรัย แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑-๔. ปฐมัชฌานปัญหาสูตร ทุติยัชฌานปัญหาสูตร ตติยัชฌานปัญหา-สูตร และ จตุตถัชฌานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องปฐมฌาน ... ทุติยฌาน ....

ตติยฌาน และ ... จตุตถฌาน ตามลำดับ คือ ท่านพระมหาโมคคัลลานะเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า รูปฌานแต่ละขั้นเป็นอย่างไร เมื่อได้ฌานแต่ละขั้นแล้วจะก้าวขึ้นสู่ฌานขั้นที่สูงขึ้นไปอีก มีปัญหาอะไรเกิดขึ้น และผู้ใดมาช่วยท่าน ช่วยอย่างไร เช่น เมื่อท่านได้ปฐมฌาน ซึ่งมีลักษณะฝ่ายลบ คือ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย และมีลักษณะฝ่ายบวกเกิดขึ้น คือ มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ แต่ขณะที่ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมเหล่านี้ ได้เกิดสัญญามนสิการประกอบด้วยกามคือนิวรณ์ ๕ ขึ้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบด้วยพุทธาภินิหาร ทรงแนะนำให้ท่านไม่ประมาทในปฐมฌานที่ได้แล้ว ให้ตั้งจิตให้มั่นคงดำรงอยู่ในปฐมฌานเท่านั้น เมื่อท่านทำตามพระดำรัสนั้นท่านก็ได้ทุติยฌาน

๕-๘. อากาสานัญจายตนปัญหาสูตร วิญญาณัญจายตนปัญหาสูตร

อากิญจัญญายตนปัญหาสูตร และ เนวสัญญานาสัญญายตนปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอากาสานัญจายตนฌาน ... วิญญาณัญจายตนฌาน ... อากิญจัญญา-

ยตนฌาน และ ... เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ตามลำดับ คือ ท่านพระ

มหาโมคคัลลานะเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังเหมือน ๔ สูตรแรก แต่ใน ๔ สูตรหลังนี้ เป็นเรื่องอรูปฌาน ๔

๙. อนิมิตตปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอนิมิตตเจโตสมาธิ คือ ท่านพระมหาโมคคัลลานะเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เมื่อท่านได้อนิมิตตเจโตสมาธิ เพราะไม่กำหนดนิมิตทั้งปวง แต่ขณะที่ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตของท่านแล่นไปตามนิมิตอีก พระผู้มีพระภาคเสด็จมาหาและทรงแนะนำมิให้ประมาท ให้ตั้งจิตให้มั่นคงดำรงอยู่ในอนิมิตตเจโตสมาธินั้นเท่านั้น ท่านก็ปฏิบัติได้สำเร็จ

๑๐. สักกสูตร ว่าด้วยท้าวสักกะ คือ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ขึ้นไปยัง

สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ได้สนทนาธรรมกับท้าวสักกะจอมเทพ เรื่องการถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งซึ่งเป็นเหตุให้ได้ทิพยสมบัติ ๑๐ ประการ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ และโผฏฐัพพะทิพย์

๑๑. จันทนสูตร ว่าด้วยจันทนเทพบุตร รวมถึงสุยามเทพบุตร สันดุสิต-

เทพบุตร สุนิมมิตเทพบุตร และวสวัตดีเทพบุตร ซึ่งพระธรรมสังคาหกาจารย์นำมา รวมและจัดเรียงไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล มีใจความว่า ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ไปสนทนากับเทพบุตรเหล่านั้นเรื่องการถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง
เช่นเดียวกับที่ท่าน สนทนากับท้าวสักกะจอมเทพในสักกสูตร ความเต็มของพระสูตรนี้

เป็นเช่นเดียวกับสักกสูตร ต่างกันเพียงบุคคล คือ เปลี่ยนจากท้าวสักกะจอมเทพมาเป็นเทพบุตร ๕ องค์เท่านั้น

๗. จิตตสังยุต

จิตตสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องจิตตคหบดี หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับจิตตคหบดี (ชาวเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ แคว้นกาสี เจ้าของอัมพาฏกวัน) มีทั้งหมด ๑๐ สูตร ไม่จัดเป็นวรรค แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. สัญโญชนสูตร ว่าด้วยสังโยชน์ คือ จิตตคหบดีสนทนาธรรมกับภิกษุทั้งหลายเรื่องสังโยชน์กับธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ว่าต่างกันหรือไม่ จิตตคหบดีเห็นว่าต่างกันทั้งอรรถและพยัญชนะ โดยอุปมาเรื่องโค ๒ ตัว คือ โคดำกับโคขาวที่เขาผูกเชือกรวมกันไว้ว่า โคทั้งสองแม้จะเกี่ยวเนื่องกันเพราะเชือก แต่จริง ๆ แล้ว ไม่เหมือนกันเลย ข้อนี้ฉันใด อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกต่างกัน แต่เพราะ อาศัยอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก ฉันทราคะจึงเกิด อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกจึงเกี่ยวเนื่องในฉันทราคะนั้นก็ฉันนั้น

๒-๓. ปฐมอิสิทัตตสูตร และ ทุติยอิสิทัตตสูตร ต่างว่าด้วยพระอิสิทัตตะหมายถึงพระบวชใหม่ในคณะสงฆ์ที่มาพักในอัมพาฏกวันของจิตตคหบดี และเป็นสหายที่ไม่เคยเห็นกันของจิตตคหบดีด้วย แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐม-

อิสิทัตตสูตร จิตตคหบดีถามพระเถระทั้งหลายถึง ๓ ครั้งว่า ธาตุ คืออะไร

พระอิสิทัตตะขออนุญาตตอบแทนว่า คือ ธาตุ ๑๘ มี จักขุธาตุ รูปธาตุ

จักขุวิญญาณธาตุ เป็นต้น ในทุติยอิสิทัตตสูตร จิตตคหบดีถามพระเถระทั้งหลาย

ถึง ๓ ครั้งว่า เมื่อมีอะไร ทิฏฐิ ๖๒ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพรหมชาลสูตรจึงมี เมื่อไม่มีอะไร จึงไม่มี พระอิสิทัตตะขออนุญาตตอบแทนว่า เมื่อมีสักกายทิฏฐิ ทิฏฐิ ๖๒ จึงมี เมื่อไม่มีสักกายทิฏฐิ จึงไม่มี พร้อมทั้งอธิบายว่าสักกายทิฏฐิมีได้

เพราะเห็นขันธ์ ๕ เป็นอัตตา ถ้าไม่เห็นขันธ์ ๕ เป็นอัตตา สักกายทิฏฐิก็มีไม่ได้ คำตอบนี้ทำให้จิตตคหบดีพอใจ จึงได้รู้จักกันว่า ทั้งสองเป็นสหายกันมานานแล้ว แต่ยังไม่เคยเห็นกัน

๔. มหกปาฏิหาริยสูตร ว่าด้วยพระมหกะแสดงปาฏิหาริย์ คือ พระมหกะผู้เป็นพระบวชใหม่ในคณะสงฆ์ที่มาพักในอัมพาฏกวันของจิตตคหบดี แต่เป็นผู้มีฤทธิ์มาก สามารถแสดงฤทธิ์ให้มีลมเย็นและฝนตกลงมาขจัดความร้อนในขณะนั้นได้ จิตตคหบดีเห็นแล้วนิมนต์ให้แสดงฤทธิ์ให้ดูบ้าง

๕-๖. ปฐมกามภูสูตร และ ทุติยกามภูสูตร ต่างว่าด้วยพระกามภู คือ ท่านพระกามภูไปพักอยู่ที่อัมพาฏกวัน ได้สนทนาธรรมกับจิตตคหบดี เรื่องที่

สนทนากันต่างกัน คือ ในปฐมกามภูสูตร ท่านพระกามภูยกพระคาถาพุทธภาษิตบทหนึ่งขึ้นถามจิตตคหบดีว่า เข้าใจว่าอย่างไร จิตตคหบดีนิ่งคิดอยู่ครู่หนึ่ง

จึงอธิบายความหมายของพระคาถานั้นแต่ละคำ ในทุติยกามภูสูตร จิตตคหบดีเป็นผู้ถามปัญหาธรรม ท่านพระกามภูเป็นผู้ตอบ เรื่องสังขาร ๓ ประเภท คือ กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร การถามตอบเป็นไปอย่างลึกซึ้งน่าสนใจมาก เพราะผู้ถามถามจากประสบการณ์ทางการปฏิบัติ และผู้ตอบตอบจากผลแห่งการปฏิบัติเช่นกัน

๗. โคทัตตสูตร ว่าด้วยพระโคทัตตะ คือ ท่านพระโคทัตตะขณะพักอยู่ที่

อัมพาฏกวันถามจิตตคหบดีว่า อัปปมาณาเจโตวิมุตติ อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ

สุญญตาเจโตวิมุตติ และอนิมิตตาเจโตวิมุตติมีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะ จิตตคหบดีตอบแยกเป็น ๒ ประเด็น คือ เหตุที่ทำให้ธรรม ๔ ประการนี้ต่างกันทั้งอรรถและพยัญชนะก็มีอยู่ และเหตุที่ทำให้มีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะก็มีอยู่ แล้วอธิบายเหตุเหล่านั้นโดยละเอียด

๘. นิคัณฐนาฏปุตตสูตร ว่าด้วยนิครนถ์ นาฏบุตร คือ นิครนถ์ นาฏบุตรขณะไปพักที่อัมพาฏกวัน พร้อมด้วยนิครนถบริษัท ได้ถามจิตตคหบดีว่า □ท่านเชื่อหรือไม่ว่า สมณโคดมมีสมาธิที่ไม่มีวิตก วิจาร มีความดับวิตก วิจาร□ เมื่อจิตตคหบดีตอบว่า ไม่เชื่อ นิครนถ์ นาฏบุตรจึงกล่าวยกย่องชมเชยให้บริษัทของตนฟังว่า คหบดีนี้เป็นคนตรง ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา แต่เมื่อจิตตคหบดีขยาย

ความว่า ที่ไม่เชื่อพระสมณโคดมอย่างนั้น เพราะตัวเองก็ได้บรรลุฌานเหล่านั้นแล้ว จึงไม่ต้องเชื่อสมณพราหมณ์ใด ๆ นิครนถ์ นาฏบุตรจึงพูดกลับคำว่าจิตตคหบดีเป็นคนไม่ตรง เป็นคนโอ้อวด มีมารยา

๙. อเจลกัสสปสูตร ว่าด้วยอเจลกัสสปะ คือ อเจลกัสสปะผู้เป็นสหายเก่าของจิตตคหบดีได้มาพักที่อัมพาฏกวัน จิตตคหบดีทราบ จึงไปสนทนาธรรมด้วยความสนิทสนมยิ่ง อเจลกัสสปะยอมรับว่าได้บวชเป็นนักบวชเปลือยมา ๓๐ ปีแล้ว ไม่ได้ญาณทัสสนะอันประเสริฐอะไรเลย ซึ่งต่างกับจิตตคหบดีที่ยืนยันว่าได้เป็น

อุบาสกของพระพุทธเจ้ามา ๓๐ ปี และได้บรรลุฌานสมาบัติชั้นสูง ในที่สุด

จิตตคหบดีนำสหายเก่าไปขอบรรพชาอุปสมบทกับพระรูปหนึ่ง และไม่นานท่านพระอเจลกัสสปะก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๑๐. คิลานทัสสนสูตร ว่าด้วยการเยี่ยมผู้ป่วย คือ ขณะที่จิตตคหบดีป่วยหนัก มีเทวดาจำนวนมากที่สถิตอยู่ในป่า ที่ต้นไม้ ต้นหญ้า และต้นไม้ที่เป็นเจ้าป่าได้มาเยี่ยมไข้ และได้กล่าวแนะนำให้ปรารถนาขอไปเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่ง

จิตตคหบดีตอบว่า ไม่ต้องการ เพราะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ต้องละจากไป พวกญาติมิตรสหายที่มาเยี่ยมไข้เข้าใจว่าจิตตคหบดีบ่นเพ้อเพราะพิษไข้ จึงพูดปลอบใจ

จิตตคหบดีจึงเล่าเรื่องให้คนเหล่านั้นฟัง และสอนให้คนเหล่านั้นนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดไป

๘. คามณิสังยุต

คามณิสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องผู้ใหญ่บ้าน หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับผู้ใหญ่บ้าน มีทั้งหมด ๑๓ สูตร ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. จัณฑสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อจัณฑะ คือ ผู้ใหญ่บ้านชื่อจัณฑะ (ผู้ดุร้าย) เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามว่า เพราะเหตุไรคนบางคนจึงดุร้ายและเพราะเหตุไร คนบางคนจึงสงบเสงี่ยม ตรัสตอบว่า คนที่ดุร้ายเพราะละราคะ โทสะ โมหะไม่ได้ คนที่สงบเสงี่ยมเพราะละอกุศลธรรมเหล่านั้นได้

๒. ตาลปุตตสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อตาลบุตร คือ ผู้ใหญ่บ้านตาลบุตรเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามว่า ที่อาจารย์และปาจารย์ทางการฟ้อนรำกล่าวว่า นักฟ้อนรำที่ทำให้ประชาชนหัวเราะรื่นเริงด้วยคำจริงบ้าง เท็จบ้าง กลางโรงละคร กลางงานมหรสพ หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อ

ปหาสะ นั้น พระองค์ทรงเห็นอย่างไร ตรัสห้ามมิให้ถามเรื่องนี้ แต่ผู้ใหญ่บ้านตาลบุตรก็เพียรถามถึง ๓ ครั้ง จึงตรัสตอบว่า นักฟ้อนรำที่มัวเมาประมาท อาศัยราคะ โทสะ และโมหะทำให้คนอื่นมัวเมาประมาทเหมือนตน หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในนรกชื่อปหาสะ ถ้าทำให้คนอื่นหัวเราะรื่นเริงด้วยคำจริงบ้าง เท็จบ้าง หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อปหาสะ แต่เพราะ

มีความเห็นผิด จึงมีคติ ๒ อย่าง คือ ไปเกิดในนรกหรือไม่ก็ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ผู้ใหญ่บ้านตาลบุตรเสียใจร้องไห้ที่ถูกลวงให้หลงเชื่อมานาน

๓. โยธาชีวสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อโยธาชีวะ คือ ผู้ใหญ่บ้านชื่อโยธาชีวะ เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามว่า ที่นักรบอาชีพผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์กล่าวว่า นักรบอาชีพที่พยายามต่อสู้ในสงครามจนถูกนักรบอาชีพฝ่ายตรงกันข้ามสังหารจนสิ้นชีวิต หลังจากตายแล้วนักรบนั้นไปเกิดในหมู่เทวดาชื่อสรชิต พระองค์ทรงเห็นอย่างไร ตรัสห้ามมิให้ถามเรื่องนี้ถึง ๓ ครั้ง เมื่อผู้ใหญ่บ้านชื่อโยธาชีวะทูลถามต่อไปอีก จึงตรัสตอบว่า ถ้านักรบอาชีพที่ถูกสังหารมีความคิดอาฆาตมาดร้ายฝ่าย

ศัตรู หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในนรกชื่อสรชิต แต่ถ้าเขาพยายามทำสงครามตามหน้าที่ เมื่อถูกฝ่ายตรงข้ามสังหารจนสิ้นชีวิต จะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อสรชิต แต่เพราะเขามีมิจฉาทิฏฐิ เขาจึงมีคติ ๒ อย่าง คือ ไปเกิดในนรกหรือไม่ก็ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ผู้ใหญ่บ้านชื่อโยธาชีวะเสียใจร้องไห้ที่ถูกลวงให้หลงเชื่อมานาน

๔-๕. หัตถาโรหสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อหัตถาโรหะ และ อัสสาโรหสูตร

ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่ออัสสาโรหะ มีสาระสำคัญเหมือนในโยธาชีวสูตร

๖-๙. อสิพันธกปุตตสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร เขตตูปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยนา สังขธมสูตร ว่าด้วยคนเป่าสังข์ และ กุลสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ตระกูลคับแค้น ทั้ง ๔ สูตรนี้มีความสัมพันธ์กัน เพราะเป็นเรื่องที่พระผู้มีพระภาคทรงตอบปัญหาของผู้ใหญ่บ้านอสิพันธกบุตรผู้เป็นสาวกของนิครนถ์คนเดียว กัน มีใจความสำคัญ ดังนี้

ในอสิพันธกปุตตสูตร ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรทูลถามว่า ทรงสามารถทำให้คนตายกลับฟื้นขึ้นมา ทรงสอนให้รู้ชอบ ให้ไปเกิดในสวรรค์ เหมือนพวกพราหมณ์ชาวปัจฉาภูมิได้หรือไม่ ตรัสตอบแบบปฏิปุจฉาและอุปมาโวหารว่า คน

ที่ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มหาชนช่วยกันสวดอ้อนวอน สวดสรรเสริญ ทำพิธีกรรมขอให้ไปเกิดในสวรรค์ ผู้นั้นจะไปเกิดในสวรรค์ได้หรือไม่ เมื่ออสิพันธกบุตรทูลตอบว่า ไม่ได้ จึงตรัสอุปมาให้ฟังว่า เหมือนก้อนหินใหญ่ที่จมน้ำ ไม่อาจลอยขึ้นตามคำอ้อนวอน คำสรรเสริญ และพิธีกรรมของมหาชน ในทางตรงกันข้าม คนที่ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ถึงมหาชนจะสวดอ้อนวอน สวดสรรเสริญ ทำพิธีกรรมขอให้ไปตกนรก ผู้นั้นก็ไม่ไปตกนรกแน่นอน เหมือนเนยใสที่ลอยน้ำย่อมไม่จมน้ำตามคำอ้อนวอน คำสรรเสริญ และพิธีกรรมของมหาชน

ในเขตตูปมสูตร ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรทูลถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงเอ็นดูมุ่งประโยชน์ต่อสรรพสัตว์มิใช่หรือ ทำไมจึงทรงแสดงธรรมโดยเคารพแก่คนบางพวก ไม่ทรงแสดงธรรมโดยเคารพแก่คนบางพวก (ผู้ถามต้องการโจมตีว่าทรงเลือกปฏิบัติ) ตรัสตอบว่า ทรงเอ็นดูมุ่งประโยชน์ต่อสรรพสัตว์จริง คือ ทรงแสดงธรรมโดยเคารพต่อสรรพสัตว์เสมอกัน แต่ที่ทรงแสดงแก่คนบางพวกก่อน ก็เพราะทรงเอ็นดูมุ่งประโยชน์ต่อคนเหล่านั้นผู้พร้อมจะฟังธรรมเทศนาก่อน ทรงเปรียบให้ฟังว่า พระองค์เหมือนชาวนาที่ฉลาดผู้เลือกหว่านพืชในนาชั้นดีก่อน แล้วหว่านในนาชั้นปานกลาง ส่วนนาชั้นเลวซึ่งมีดินแข็ง ดินเค็ม พื้นดินไม่ดีนั้น ชาวนาจะหว่านพืชบ้าง ไม่หว่านพืชบ้างก็ได้ นอกจากนี้ยังทรงอุปมาด้วยคนตักน้ำใส่โอ่ง ๓ ชนิด คือ (๑) โอ่งไม่ร้าว น้ำไม่ซึม (๒) โอ่งไม่ร้าว แต่น้ำซึมออกได้ (๓) โอ่งร้าวและน้ำซึมออกได้ โอ่ง ๓ ชนิดนี้ แม้คนตักน้ำจะใส่น้ำลงเท่า ๆ กัน ก็ย่อมรับน้ำไว้ได้ไม่เท่ากัน ข้อนี้ฉันใด ผู้ฟังพระธรรมเทศนาก็รับธรรมไว้ได้ไม่เท่ากันฉันนั้น

ในสังขธมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถามผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรว่า นิครนถ์ นาฏบุตรแสดงธรรมแก่สาวกอย่างไร เขาทูลตอบว่า ผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม และผู้พูดเท็จ ทั้งหมดต้องไปสู่อบาย ตกนรก กรรมใดมีมาก กรรมนั้น ๆ นำบุคคลไป ทรงแย้งว่า ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง ก็แสดงว่าไม่มีผู้ใดไปเกิดในอบาย ในนรกเลย เพราะการฆ่าสัตว์ก็ดี การลักทรัพย์ก็ดี การประพฤติผิดในกามก็ดี การพูดเท็จก็ดี ต้องทำในเวลาขณะตื่น ขณะนอนหลับทำไม่ได้ ทรงถามว่า เวลาทำกรรมกับเวลาไม่ทำกรรมของคนคนหนึ่ง เวลาไหนมีมากกว่ากัน เมื่อ

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรทูลตอบว่า เวลาไม่ทำกรรมมีมากกว่า จึงทรงสรุปว่า ไม่มีกรรมใดที่จะถือว่า □มีมาก□ เมื่อไม่มีกรรมมาก ก็ไม่มีกรรมที่นำบุคคลไปสู่

อบาย นรก ความเห็นของนิครนถ์ นาฏบุตร จึงเป็นความเห็นผิด แล้วทรงสอน

ธรรมตามที่ได้ตรัสรู้โดยชอบ และทรงสรุปว่า เมื่อปฏิบัติธรรมได้ผลสมควรแก่กรรม

แล้ว ให้แผ่เมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิต และอุเบกขาจิตไปในทิศทั้งหลายเหมือนคนมีกำลังเป่าสังข์ให้ได้ยินโดยทั่วกัน

ในกุลสูตร ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรได้รับคำแนะนำให้มาโต้วาทะกับพระ

ผู้มีพระภาคเรื่องเหตุที่ทำให้ตระกูลคับแค้น โดยยกเหตุการณ์ที่พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จเที่ยวบิณฑบาตจากชาวบ้านผู้ประสบภัยข้าวยากหมากแพง ที่กำลังเกิดขึ้นอย่างรุนแรงในเมืองนาฬันทาขณะนั้นมาเป็นเงื่อนไข พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงเหตุให้ตระกูลคับแค้น ๘ ประการ คือ (๑) จากพระราชา (๒) จากโจร

(๓) จากไฟ (๔) จากน้ำ (๕) จากทรัพย์ที่ฝังไว้เคลื่อนที่ไป (๖) จากการงานที่ไม่ดี

(๗) จากทรัพย์ในตระกูลที่กลายเป็นถ่านเพลิง (๘) จากการใช้จ่ายทรัพย์อย่างสุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือย ไม่ใช่เพราะการบิณฑบาตของพระองค์ ทรงแสดงว่า การให้ความมี สัจจะ ความสำรวมเป็นเหตุให้ตระกูลมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีเงินทองมาก

๑๐. มณิจูฬกสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อมณิจูฬกะ คือ ผู้ใหญ่บ้านชื่อ

มณิจูฬกะ ชาวกรุงราชคฤห์ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลว่า ที่ประชุม

ข้าราชบริพารพูดกันว่าสมณะศากยบุตรควรรับเงินและทองหรือไม่ ท่านเองได้ชี้ให้ที่ประชุมยอมรับว่า สมณะศากยบุตรไม่ควรรับเงินและทอง แล้วทูลถามว่า ท่านพูดถูกต้องหรือไม่ ตรัสตอบว่า ถูกต้องแล้ว เพราะเงินและทองเหมาะแก่ผู้บริโภคกามไม่เหมาะแก่สมณะ

๑๑. คันธภกสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะ คือ ผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะ ชาวอุรุเวลกัปปนิคม แคว้นมัลละ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลขอให้ทรงแสดงธรรม พระองค์จึงทรงแสดงเหตุเกิดแห่งโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ว่า

ได้แก่ ฉันทะ เช่น เพราะชาวอุรุเวลกัปปนิคมถูกประหาร ถูกจองจำ ถูกปรับไหม

หรือถูกตำหนิโทษ คันธภกะในฐานะผู้ใหญ่บ้านก็มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เพราะคันธภกะมีฉันทะในคนเหล่านั้น

๑๒. ราสิยสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อราสิยะ คือ ผู้ใหญ่บ้านชื่อราสิยะ เข้าไป เฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามว่า ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวว่า "พระสมณโคดม ทรงตำหนิตบะทุกชนิด ทรงชี้โทษและคัดค้านผู้บำเพ็ญตบะทั้งปวงว่า เป็นผู้

เศร้าหมองโดยส่วนเดียว" นั้นเป็นความจริงหรือไม่ ตรัสตอบว่า ไม่จริง ทรงอธิบาย เรื่องที่สุด ๒ อย่างที่บรรพชิตไม่ควรเสพ คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอัตต-

กิลมถานุโยค ทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทา คือ มรรคมีองค์ ๘ ว่า ควรเสพ ทรงแสดงกามโภคีบุคคล ๓ จำพวก จำพวกที่ ๑-๒ แบ่งย่อยเป็นจำพวกละ ๓ จำพวก ส่วนจำพวกที่ ๓ แบ่งย่อยเป็น ๔ จำพวก รวมเป็น ๑๐ จำพวก ในจำนวน

นี้ มีทั้งที่ควรติเตียนและควรสรรเสริญ ทรงแสดงว่า ผู้บำเพ็ญตบะที่เป็นอยู่อย่างเศร้าหมอง ๓ จำพวก มีทั้งที่ควรติเตียนและที่ควรสรรเสริญ และทรงแสดงธรรม

๓ ประการที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง

๑๓. ปาฏลิยสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะ คือ ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามว่า ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวว่า "พระ

สมณโคดมทรงรู้จักมารยา" นั้น เป็นความจริงหรือไม่ ตรัสตอบว่า เป็นความจริง ทรงอธิบายว่า คำว่า "รู้จักมารยา" มีความหมายอย่างเดียวกับคำว่า "มีมารยา" โดยทรงยกตัวอย่างประกอบว่า ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะรู้จักทหารผมยาวชาวโกฬิยะดีว่าเป็นคนทุศีล เป็นคนเลว แต่ผู้ใหญ่บ้านก็พูดไม่ได้ว่า ทหารผมยาวเป็นคนทุศีล ส่วนผู้ใหญ่บ้านไม่ใช่คนทุศีล ทรงอธิบายต่อไปว่า ทรงรู้ชัดอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ผลของอกุศลกรรมบถเหล่านั้น และทรงรู้ข้อปฏิบัติที่เป็นเหตุให้ผู้มี

อกุศลกรรมบถเหล่านั้นหลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ทรง

แสดงว่า สมณพราหมณ์ผู้มีทิฏฐิว่า "ผู้ฆ่าสัตว์ ผู้ลักทรัพย์ ผู้ประพฤติผิดในกาม และผู้พูดเท็จ ทั้งหมดเสวยทุกขโทมนัสในปัจจุบัน ชื่อว่าเป็นผู้พูดเท็จ เพราะผู้

ฆ่าสัตว์ ผู้ลักทรัพย์ ผู้ประพฤติผิดในกาม และผู้พูดเท็จ บางคนได้รับพระราชทาน รางวัลอย่างดี มีสุข แต่บางคนได้รับพระราชอาชญา มีทุกข์

ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะกราบทูลว่า มีศาสดา ๔ จำพวกมาพักที่บ้านพัก คือ

(๑) ผู้มีทิฏฐิว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล

(๒) ผู้มีทิฏฐิว่า ทานมีผล

(๓) ผู้มีทิฏฐิว่า บาป บุญไม่มี

(๔) ผู้มีทิฏฐิว่า บาป บุญมี

แล้วทูลถามว่า ผู้ใดพูดจริง ผู้ใดพูดเท็จ ตรัสตอบว่า สงสัยในสิ่งที่ควรสงสัย แล้วทรงแนะนำวิธีละความสงสัย คือให้ปฏิบัติธรรมสมาธิ

๙. อสังขตสังยุต

อสังขตสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอสังขตธรรม หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอสังขตธรรม ซึ่งแปลว่า สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ และธรรมที่มีลักษณะอย่างเดียวกันนี้ ที่เป็นไวพจน์ของนิพพาน ใน

สังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๔๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค ดังมีรายละเอียด ต่อไปนี้

๙.๑ ปฐมวรรค

ปฐมวรรค แปลว่า หมวดที่ ๑ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๑ สูตร ต่างว่าด้วยอสังขตธรรมและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ชื่อพระสูตรตั้งตามชื่อของธรรมที่เป็นทางให้ถึงอสังขตธรรม แต่ละสูตรมีควมหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. กายคตาสติสูตร ว่าด้วยกายคตาสติ หมายถึงสติอันเป็นไปในกาย คือ การกำหนดพิจารณากายนี้ให้เห็นว่า ไม่สะอาด ไม่งาม น่าเกลียด

๒. สมถวิปัสสนาสูตร ว่าด้วยสมถะและวิปัสสนา หมายถึงสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน

๓. สวิตักกสวิจารสูตร ว่าด้วยสวิตักกสวิจารสมาธิ หมายถึงสมาธิที่มีทั้งวิตกและวิจาร รวมทั้งอวิตักกวิจารสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร) และ

อวิตักกอวิจารสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร) ซึ่งเป็นสมาธิในฌาน

๔. สุญญตสมาธิสูตร ว่าด้วยสุญญตสมาธิ หมายถึงสมาธิกำหนดพิจารณาอนัตตลักษณะเพื่อให้เห็นความว่าง รวมทั้งอนิมิตตสมาธิ (สมาธิกำหนดพิจารณาอนิจจลักษณะ) และอัปปณิหิตสมาธิ (สมาธิกำหนดพิจารณาทุกขลักษณะ)

๕. สติปัฏฐานสูตร ว่าด้วยสติปัฏฐาน หมายถึงการตั้งสติกำหนดพิจารณา กาย เวทนา จิต และธรรม รวมเรียกว่า สติปัฏฐาน ๔

๖. สัมมัปปธานสูตร ว่าด้วยสัมมัปปธาน คือ ความเพียรชอบ ๔ ประการ ได้แก่ เพียรระวังมิให้บาปอกุศลธรรมเกิดขึ้น เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรเจริญให้กุศลเกิดขึ้น และเพียรรักษากุศลเหล่านั้นไว้

๗. อิทธิปาทสูตร ว่าด้วยอิทธิบาท หมายถึงทางแห่งความสำเร็จ มี ๔ ประการ คือ ฉันทะ ความพอใจ วิริยะ ความเพียร จิตตะ ความมีใจจดจ่อ และ

วิมังสา ความไตร่ตรอง

๘. อินทริยสูตร ว่าด้วยอินทรีย์ หมายถึงธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน มี ๕ ประการ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา

๙. พลสูตร ว่าด้วยพละ หมายถึงธรรมที่เป็นกำลัง มี ๕ ประการ เหมือนอินทรีย์ ๕

๑๐. โพชฌังคสูตร ว่าด้วยโพชฌงค์ หมายถึงธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ มี ๗ ประการ คือ สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา

๑๑. มัคคังคสูตร ว่าด้วยองค์แห่งมรรค หมายถึงมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมแต่ละอย่างของแต่ละสูตรล้วนเป็นทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม และทรงแนะนำให้ภิกษุหาที่สงัดเจริญธรรมนั้น ๆ เพื่อจะได้ถึงอสังขต-ธรรมต่อไป

๙.๒ ทุติยวรรค

ทุติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ มีพระสูตรทั้งหมด ๓๓ สูตร ต่างว่าด้วยอสังขตธรรม หรือธรรมที่ใช้ชื่ออย่างอื่นอีกหลายอย่าง ล้วนเป็นไวพจน์ของนิพพาน และทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมหรือธรรมที่ใช้ชื่ออย่างอื่น คล้ายพระสูตรทั้ง ๑๑ สูตร ในปฐมวรรค แต่ในทุติยวรรคนี้มีรายละเอียดมากกว่า แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. อสังขตสูตร ว่าด้วยอสังขตธรรม หมายถึงการสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ คือพระผู้มีพระภาคทรงแสดงทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมนี้เหมือนที่แสดงไว้ในพระสูตร

ที่ ๒-๑๑ ของปฐมวรรค ได้แก่ สมถกัมมัฏฐาน วิปัสสนากัมมัฏฐมฐาน สวิตักก-สวิจารสมาธิ อวิตักกวิจารสมาธิ อวิตักกอวิจารสมาธิ สุญญตสมาธิ อนิมิตต-

สมาธิ อัปปณิหิตสมาธิ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕

พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ และทรงแนะนำภิกษุให้หาที่สงัดเจริญธรรมเหล่านี้ไว้ทุก ๆ ตอน ซึ่งมีถึง ๔๕ ตอน เท่ากับธรรม ๔๕ ประการ

๒. อนตสูตร ว่าด้วยความไม่น้อมไป หมายถึงความไม่มีตัณหา ได้แก่

นิพพาน คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงทางที่ให้ถึงความไม่น้อมไป ๔๕ ประการ เหมือนในอสังขตสูตร

๓-๓๒. อนาสวาทิสูตร ว่าด้วยธรรมอันหาอาสวะมิได้เป็นต้น หมายความว่านอกจากธรรมอันหาอาสวะมิได้แล้ว ยังมีธรรมอื่น ๆ อีก ๒๙ ประการ ซึ่ง

เท่ากับพระสูตร ๒๙ สูตร คือ (๑) สัจจธรรม (๒) ธรรมที่เป็นฝั่ง (๓) ธรรมที่

ละเอียดอ่อน (๔) ธรรมที่เห็นได้ยากยิ่ง (๕) ธรรมที่ไม่คร่ำครึ (๖) ธรรมที่ยั่งยืน

(๗) ธรรมที่ไม่เสื่อมสลาย (๘) ธรรมที่ใคร ๆ ไม่พึงเห็น (๙) ธรรมที่ไม่มีกิเลสเครื่อง ปรุงแต่ง (๑๐) ธรรมที่สงบ (๑๑) อมตธรรม (๑๒) ธรรมที่ประณีต (๑๓) ธรรม ที่ปลอดภัย (๑๔) ธรรมที่เกษม (๑๕) ธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา (๑๖) ธรรมที่น่าอัศจรรย์ (๑๗) ธรรมที่ไม่เคยปรากฏ (๑๘) ธรรมที่ไม่มีทุกข์ (๑๙) ธรรม

ที่ไม่มีเครื่องร้อยรัด (๒๐) นิพพาน (๒๑) ธรรมที่ไม่มีความเบียดเบียน (๒๒) ธรรมที่ปราศจากราคะ (๒๓) ความบริสุทธิ์ (๒๔) ความหลุดพ้น (๒๕) ธรรมที่ไม่มีความอาลัย (๒๖) ธรรมที่เป็นเกาะ (๒๗) ธรรมเป็นที่เร้น (๒๘) ธรรมเป็นที่ต้านทาน (๒๙) ธรรมเป็นที่พึ่ง

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงทางที่ให้ถึงธรรมแต่ละประการไว้เหมือนในอสังขตสูตร กล่าวคือ ต้องนำข้อความในอสังขตสูตรมาเติมลงในแต่ละสูตรทั้ง ๒๙ สูตรนี้พระ

สูตรละ ๔๕ ตอน

๓๓. ปรายนสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า หมายถึงความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงทางที่ให้ถึงธรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้าไว้ ๔๖ ประการ มีกายคตาสติเป็นต้น ได้แก่ ธรรมที่เป็นทางให้ถึงอสังขตธรรม ที่ทรงแสดงไว้ในแต่ละพระสูตรทั้ง ๑๑ สูตร ในปฐมวรรคนั่นเอง ความเต็มเหมือน อสังขตสูตร แต่พระสูตรนี้มีเพิ่มขึ้น ๑ ตอน เป็นตอนที่ ๑

๑๐. อัพยากตสังยุต

อัพยากตสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอัพยากตปัญหา หมายถึงประมวลพระ

สูตรที่เกี่ยวกับอัพยากตปัญหา คือ ปัญหาที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ (ไม่

ทรงตอบ) ได้แก่ ปัญหาที่เกี่ยวกับอันตคาหิกทิฏฐิ (ความเห็นที่ยึดถือที่สุด) มี ๑๐ อย่างคือ (๑) โลกเที่ยง (๒) โลกไม่เที่ยง (๓) โลกมีที่สุด (๔) โลกไม่มีที่สุด

(๕) ชีวะอันนั้น สรีระก็อันนั้น (ชีวะกับสรีระไม่ต่างกัน) (๖) ชีวะอย่างหนึ่ง สรีระ

ก็อย่างหนึ่ง (๗) สัตว์ (ภาษาเดิมใช้ว่า ตถาคต) ตายแล้วเกิดอีก (ไม่สูญ)

(๘) สัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีก (สูญ) (๙) สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี (บาง อย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง) (๑๐) สัตว์ตายแล้วจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีก ก็มิใช่ (คือ พูดให้ตายตัวลงไปไม่ได้)

อันตคาหิกทิฏฐิเหล่านี้มีรายละเอียดในพรหมชาลสูตร ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่ม ๙ และในทิฏฐิกถา ปฏิสัมภิทามรรค พระไตรปิฎกเล่ม ๓๑ ในสังยุตนี้ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอันตคาหิกทิฏฐิ มีทั้งหมด ๑๑ สูตร ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. เขมาสูตร ว่าด้วยเขมาภิกษุณี คือ เขมาภิกษุณีผู้เป็นอัครสาวิกาของพระผู้มีพระภาค ขณะจาริกไปพักอยู่ที่โตรณวัตถุ ระหว่างกรุงสาวัตถีกับเมืองสาเกต พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปพบและได้สนทนากัน พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามถึงอันตคาหิกทิฏฐิข้อที่ ๗-๑๐ พระเถรีถวายพระพรว่า เป็นปัญหาที่พระผู้มีพระภาค ไม่

ทรงตอบ ท้าวเธอตรัสถามถึงสาเหตุที่ไม่ทรงตอบ พระเถรีถวายพระพรเป็นเชิงปฏิปุจฉาพยากรณ์และอุปมาโวหาร ความว่า นักคำนวณ นักประเมิน หรือ

นักประมวลไม่สามารถจะนับทรายในแม่น้ำคงคาให้ถูกต้องว่า มีประมาณเท่านั้นเท่านี้เม็ด ไม่สามารถจะนับน้ำในมหาสมุทรได้ถูกต้องว่า มีประมาณเท่านั้นเท่านี้ อาฬหกะ (ทะนาน) ฉันใด การจะบัญญัติตถาคต (ในที่นี้พระเถรียักย้ายให้หมายถึงพระพุทธเจ้าอย่างที่ใช้ในพระพุทธศาสนา) ว่า หลังจากตายแล้ว □พระตถาคตเกิดอีก □ ก็ดี □ไม่เกิดอีก□ ก็ดี □ทั้งเกิดอีกและไม่เกิดอีก□ ก็ดี และ □จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่□ ก็ดี ล้วนไม่ถูกต้องทั้งสิ้น ฉันนั้น เพราะ

จะบัญญัติตถาคตด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเช่นนั้น พระตถาคตทรงละได้เด็ดขาดแบบถอนรากถอนโคน ไม่มีทางจะเกิดขึ้นได้อีกแล้ว

ต่อมา พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูลถามปัญหาเหล่านี้กับพระผู้มีพระภาคอีก พระองค์ก็ตรัสตอบอย่างเดียวกับที่พระเถรีตอบ ท้าวเธอจึงตรัสชมเชยว่า □น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ที่อรรถกับอรรถ พยัญชนะกับพยัญชนะของพระศาสดากับของพระสาวิกาเทียบเคียงกันได้ เหมือนกันไม่ผิดเพี้ยนในบทที่สำคัญ□

๒. อนุราธสูตร ว่าด้วยพระอนุราธะ คือ ปริพาชกพวกหนึ่งถามท่านพระ

อนุราธะว่า พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลุอย่างยอดเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติตถาคตให้เหมาะสมกับพระคุณข้อนี้ จะบัญญัติ

ด้วยฐานะ ๔ อย่างได้หรือไม่ คือ (๑) หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก (๒) หลัง จากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก (๓) หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก (๔) หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ พระเถระตอบว่า ไม่ได้ ต้องบัญญัติตถาคตเว้นฐานะ ๔ อย่างนี้ พวกปริพาชกจึงกล่าวประณามพระเถระว่าเป็นผู้โง่เขลา แล้วจากไป พระเถระเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเรื่องการสนทนานั้นให้ทรงทราบแล้วทูลถามว่า ถ้าพวกปริพาชกซักไซ้ในเรื่องนี้ต่อไปอีก จะตอบเขาอย่างไร ตรัสตอบอย่างละเอียด มีสาระคล้ายกับพระสูตร

ที่ ๑ แต่ทรงขยายความให้ลึกซึ้งกว้างขวางกว่ามาก นับเป็นพระสูตรที่น่าศึกษามาก โดยเฉพาะผู้สนใจปรัชญาอินเดียโบราณ

๓-๖. ปฐมสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ทุติยสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ตติย-

สารีปุตตโกฏฐิตสูตร และ จตุตถสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ต่างว่าด้วยพระสารีบุตรและพระมหาโกฏฐิตะ คือ พระเถระทั้งสองสนทนาธรรมกันด้วยเรื่องอันตคาหิกทิฏฐิ ข้อที่ ๗-๑๐ เหมือน ๒ สูตรแรกในสังยุตนี้ แต่ในพระสูตรที่ ๓-๖ นี้ อธิบายเหตุที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบปัญหา ๔ ข้อนี้ไว้หลายนัย ในปฐมสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ทุติยสารีปุตตโกฏฐิตสูตร และตติยสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ท่านพระมหาโกฏฐิตะเป็นผู้

ถาม ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้ตอบ ในจตุตถสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้ถาม ท่านพระมหาโกฏฐิตะเป็นผู้ตอบ มีใจความสำคัญ ดังนี้

ในปฐมสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ท่านพระมหาโกฏฐิตะถามปัญหาเกี่ยวกับอันตคาหิกทิฏฐิข้อที่ ๗-๑๐ ทีละข้อ ท่านพระสารีบุตรตอบปฏิเสธทีละข้อว่า พระ

ผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบ เมื่อพระมหาโกฏฐิตะถามถึงสาเหตุที่ไม่ทรงตอบ พระเถระตอบว่า เพราะคำว่า □หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก□ ก็ดี คำว่า □หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก□ ก็ดี คำว่า □หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก□ ก็ดี คำว่า □หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่□ ก็ดี ล้วนเป็นสักว่า ขันธ์ ๕

ในทุติยสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ท่านพระมหาโกฏฐิตะถามย้ำคำถามเดิมว่า เพราะ เหตุไร พระผู้มีพระภาคจึงไม่ทรงตอบปัญหาเกี่ยวกับอันตคาหิกทิฏฐิข้อที่ ๗-๑๐ ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ลัทธิที่ว่า □หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก□ ก็ดี ลัทธิ

ที่ว่า □หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก□ ก็ดี ลัทธิที่ว่า □หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก□ ก็ดี และลัทธิที่ว่า □หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่□ ก็ดี ล้วนเป็นลัทธิที่มีแก่บุคคลผู้ไม่รู้ไม่เห็นรูป เหตุเกิดรูป ความดับรูป ปฏิปทาให้ถึงความดับรูป ผู้ไม่รู้ ไม่เห็นเวทนา เหตุเกิด

เวทนา ความดับเวทนา ปฏิปทาให้ถึงความดับเวทนา ผู้ไม่รู้ ไม่เห็นสัญญา เหตุเกิดสัญญา ความดับสัญญา ปฏิปทาให้ถึงความดับสัญญา ผู้ไม่รู้ ไม่เห็น

สังขาร เหตุเกิดสังขาร ความดับสังขาร ปฏิปทาให้ถึงความดับสังขาร ผู้ไม่รู้

ไม่เห็นวิญญาณ เหตุเกิดวิญญาณ ความดับวิญญาณ ปฏิปทาให้ถึงความดับวิญญาณตามความเป็นจริง

ในตติยสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ท่านพระมหาโกฏฐิตะถามย้ำคำถามเดิมอีก ท่านพระสารีบุตรตอบคำถามนั้นอีกนัยหนึ่งว่า ลัทธิทั้ง ๔ อย่างนี้ล้วนมีแก่บุคคลผู้ยังมีราคะ ฉันทะ ความรัก ความกระหาย ความเร่าร้อน และตัณหาในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่มีแก่ผู้ปราศจากกิเลสเหล่านั้น

ในจตุตถสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ท่านพระสารีบุตรออกจากที่เร้นในเวลาเย็นเข้าไปหาท่านพระมหาโกฏฐิตะถามปัญหาอย่างเดียวกับที่ท่านพระมหาโกฏฐิตะถามในพระสูตรที่แล้ว ๆ มา ท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบว่า เพราะลัทธิทั้ง ๔ อย่างนี้มีแก่บุคคลผู้ชื่นชม ยินดี บันเทิงในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ไม่มีแก่ผู้ไม่ชื่นชม ยินดี บันเทิงในขันธ์ ๕ นี้

เมื่อท่านพระสารีบุตรถามว่า มีเหตุผลอย่างอื่นอีกหรือไม่ ท่านพระมหา-

โกฏฐิตะตอบว่า มี คือ เพราะลัทธิทั้ง ๔ อย่างนี้มีแก่บุคคลผู้ชื่นชมยินดี บันเทิง ในภพ ไม่รู้ ไม่เห็นความดับภพตามความเป็นจริง ไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่ชื่นชม ไม่ยินดี ไม่บันเทิงในภพ ผู้รู้ เห็นความดับภพตามความเป็นจริง

... มีแก่บุคคลผู้ชื่นชม ยินดี บันเทิงในอุปาทาน ไม่รู้ ไม่เห็นความดับอุปาทานตามความเป็นจริง ไม่มีแก่บุคคลผู้มีนัยตรงกันข้าม

... มีแก่บุคคลผู้ชื่นชม ยินดี บันเทิงในตัณหา ไม่รู้ ไม่เห็นความดับตัณหาตามความเป็นจริง ไม่มีแก่บุคคลผู้มีนัยตรงกันข้าม

๗. โมคคัลลานสูตร ว่าด้วยพระมหาโมคคัลลานะ คือ ท่านพระมหา-โมคคัลลานะตอบปัญหาเกี่ยวกับอันตคาหิกทิฏฐิทั้ง ๑๐ อย่างของปริพาชกชื่อ

วัจฉโคตรว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบ เมื่อวัจฉโคตรปริพาชกถามต่อไปว่า เพราะเหตุไร พวกปริพาชกจึงตอบปัญหาเหล่านี้ เพราะเหตุไร พระสมณโคดมจึงไม่ตอบ ท่านพระมหาโมคคัลลานะตอบว่า เพราะพวกปริพาชกเห็นอายตนะภายใน

๖ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน ว่า □นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา□ ส่วนพระผู้มีพระภาคทรงเห็นอายตนะภายในเหล่านั้นว่า □นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา□

วัจฉโคตรปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลถามปัญหาที่ถามท่านพระมหาโมคคัลลานะ พระองค์ตรัสตอบอย่างเดียวกับที่พระเถระตอบทุกประการ

วัจฉโคตรปริพาชกกล่าวชมว่า □น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ที่อรรถกับอรรถ พยัญชนะกับพยัญชนะของพระศาสดากับของพระสาวกเทียบเคียงกันได้เหมือนกันไม่ผิดเพี้ยนในบทที่สำคัญ□

๘. วัจฉโคตตสูตร ว่าด้วยวัจฉโคตรปริพาชก คือ วัจฉโคตรปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลถามปัญหาเกี่ยวกับอันตคาหิกทิฏฐิ ๑๐ อย่างอีก เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงยืนยันว่า พระองค์ไม่ตอบปัญหาเหล่านี้ วัจฉโคตรปริพาชก

ทูลถามเหตุผลที่พวกปริพาชกตอบและพระองค์ไม่ทรงตอบเหมือนในโมคคัลลานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบอีกนัยหนึ่งว่า ที่พวกปริพาชกตอบปัญหาเหล่านี้เพราะ

เห็นรูปโดยความเป็นอัตตา เห็นอัตตาว่ามีรูป เห็นรูปในอัตตา หรือเห็นอัตตาในรูป เห็นเวทนา ... เห็นสัญญา ... เห็นสังขาร ... เห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา เห็นอัตตาว่ามีวิญญาณ เห็นวิญญาณในอัตตา หรือเห็นอัตตาในวิญญาณ ส่วน

พระองค์ไม่ทรงเห็นอย่างนั้น วัจฉโคตรปริพาชกถามท่านพระมหาโมคคัลลานะ

อีก พระเถระก็ตอบอย่างเดียวกับที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ วัจฉโคตรปริพาชกก็กล่าวชมอีก

๙. กุตูหลสาลาสูตร ว่าด้วยศาลาถกแถลง คือ วัจฉโคตรปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลว่า พวกสมณพราหมณ์สนทนากันที่ศาลาถกแถลงเรื่องที่ครูทั้ง ๖ พยากรณ์สาวกว่า คนโน้นไปเกิดในภพโน้น คนโน้นไปเกิดในภพโน้น ถึงสาวกที่ได้รับยกย่องเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ บรรลุธรรมที่ควรบรรลุอย่าง

ยิ่งแล้ว ก็ยังได้รับคำพยากรณ์ว่า คนโน้นไปเกิดในภพโน้น คนโน้นไปเกิดในภพโน้น เหมือนกัน พระสมณโคดมเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะเหมือนครูเหล่านั้น และทรงพยากรณ์ สาวกเหล่านั้นเหมือนครูเหล่านั้น แต่ที่ต่างกัน คือ ทรงพยากรณ์สาวกผู้บรรลุธรรม ที่ควรบรรลุอย่างยิ่งว่า ตัดตัณหาได้ขาด ถอนสังโยชน์ได้ ทำที่สุดแห่งทุกข์เพราะละมานะได้โดยชอบ เขากราบทูลว่า เขามีความสงสัยว่า พระองค์ทรงรู้ยิ่ง

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วัจฉโคตรปริพาชกสงสัยเรื่องที่ควรสงสัย ตรัสต่อ

ไปว่า พระองค์ทรงบัญญัติความอุบัติสำหรับผู้มีอุปาทานเหล่านั้น ไม่ทรงบัญญัติสำหรับผู้ไม่มีอุปาทาน ทรงยกอุปมาว่า คนมีอุปาทานเหมือนไฟมีเชื้อ ย่อมติดไฟได้อีก

วัจฉโคตรปริพาชกทูลถามว่า กรณีที่ไฟถูกลมพัดไปไกล ไฟมีอะไรเป็นเชื้อ ตรัสตอบว่า มีลมเป็นเชื้อ เขาทูลถามต่อไปว่า เวลาที่สัตว์ทอดทิ้งกายนี้ไป และยังไม่มีกายอื่น สัตว์มีอะไรเป็นเชื้อ ตรัสตอบว่า มีตัณหาเป็นเชื้อ

๑๐. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ คือ หลังจากวัจฉโคตรปริพาชกทูลถาม พระผู้มีพระภาคว่า อัตตามีอยู่หรือ อัตตาไม่มีอยู่หรือ พระองค์ทรงนิ่งอยู่ และวัจฉโคตรปริพาชกกลับไปโดยไม่ได้รับคำตอบใด ๆ ท่านพระอานนท์ซึ่งนั่งอยู่ในที่นั้นด้วยได้ทูลถามว่า เพราะเหตุไร จึงไม่ทรงตอบวัจฉโคตรปริพาชก ตรัสตอบว่า ถ้าพระองค์ทรงตอบว่า อัตตามีอยู่ ก็ตรงกับลัทธิสัสสตทิฏฐิ ถ้าทรงตอบว่า อัตตาไม่มีอยู่ ก็ตรงกับอุจเฉททิฏฐิ อนึ่ง ถ้าทรงตอบว่า อัตตามีอยู่ ก็อนุโลมเข้ากับหลักอนัตตาของพระองค์ไม่ได้ ก็เท่ากับส่งเสริมให้วัจฉโคตรปริพาชกเชื่ออย่างงมงายต่อไป

๑๑. สภิยกัจจานสูตร ว่าด้วยพระสภิยกัจจานะ คือ วัจฉโคตรปริพาชกถามปัญหาเกี่ยวกับอันตคาหิกทิฏฐิข้อที่ ๗-๑๐ กับท่านพระสภิยกัจจานะ ท่านตอบว่าปัญหาเหล่านี้พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบ เมื่อวัจฉโคตรปริพาชกซักว่า เพราะเหตุไร ท่านตอบว่า เพราะเหตุและปัจจัยให้บัญญัติว่าตถาคตมีรูปหรือไม่มีรูป มีสัญญาหรือไม่มีสัญญา มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ล้วนผิดหมดทุกอย่าง เมื่อเป็นเช่นนี้ จะบัญญัติตถาคตด้วยเหตุและปัจจัยอะไรเล่า

วัจฉโคตรปริพาชกถามท่านพระสภิยกัจจานะว่า บวชมานานเท่าไร ท่านตอบ

ว่า บวชมา ๓ พรรษา วัจฉโคตรปริพาชกกล่าวชมว่า คำตอบของท่านผู้บวชมา ๓ พรรษา เหมาะสมดีแล้ว คำตอบไพเราะอย่างนี้ ไม่ต้องพูดอะไรต่อไปอีกแล้ว

ข้อสังเกต

เมื่อมองภาพรวมของคัมภีร์สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค เล่มนี้ ตามที่ได้แนะนำมาโดยสังเขป จะเห็นลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ของสังยุตตนิกายโดยรวม และเห็นลักษณะเด่นเฉพาะของสฬายตนวรรคได้ชัดเจน

ลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ของสังยุตตนิกายโดยรวมเป็นอย่างไร ได้แนะนำไว้โดยละเอียดแล้วในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค พระไตรปิฎกเล่ม ๑๕ ใน

ที่นี้ ขอกล่าวเฉพาะวิธีจัดหมวดหมู่พระสูตรของสังยุตตนิกาย เพื่อชี้ให้เห็นว่าในสฬายตนวรรค มีลักษณะเฉพาะอะไรบ้างที่เป็นเอกลักษณ์ของสังยุตตนิกายโดยรวม

วิธีจัดหมวดหมู่พระสูตรของสังยุตตนิกาย มีดังนี้

๑. ประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาเรื่องเดียวกันหรือเป็นหมวดธรรมหมวดเดียว กันมารวมไว้ด้วยกัน ในชั้นต้น จัดรวมไว้เป็นกลุ่ม หรือหมวดใหญ่ ๆ เรียกว่า วรรค มี ๕ วรรค วรรคละ ๑ เล่ม คือ

(๑) สคาถวรรค หมวดพระสูตรที่มีเนื้อหาเป็นคาถาภาษิต ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่บุคคลต่าง ๆ คือ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๕

(๒) นิทานวรรค หมวดพระสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับหมวดธรรมที่เป็นต้นเหตุ เช่น ปฏิจจสมุปบาท คือ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๖

(๓) ขันธวารวรรค หมวดพระสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับขันธ์ ๕ คือ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๗

(๔) สฬายตนวรรค หมวดพระสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ คือ พระไตรปิฎก เล่ม

ที่ ๑๘ (ที่กำลังกล่าวถึงนี้)

(๕) มหาวารวรรค หมวดพระสูตรที่มีเนื้อหาที่เป็นหมวดธรรมเพื่อการตรัสรู้ ที่เรียกรวมว่า โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ คือ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๙ อันเป็นเล่มสุดท้ายของสังยุตตนิกาย

๒. แต่ละวรรคแบ่งย่อยออกเป็นกลุ่มเรื่อง เรียกว่า สังยุต แปลว่า ประมวล เรื่อง คือ ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเดียวกันมารวมไว้ในสังยุตเดียวกัน เช่น สฬายตนวรรคที่กำลังกล่าวถึงนี้แบ่งเป็น ๑๐ สังยุต ได้แก่ สฬายตนสังยุต ประมวลเรื่องอายตนะ ๖ เวทนาสังยุต ประมวล

เรื่องเวทนา (สุข ทุกข์ และมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดจากอายตนะ ๖)

มาตุคามสังยุต ประมวลเรื่องมาตุคาม (เช่น คุณสมบัติของหญิงที่ชายพอใจ มีรูปสวย รวยทรัพย์ เป็นต้น ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับอายตนะ ๖)

ชัมพุขาทกสังยุต ประมวลเรื่องชัมพุขาทกปริพาชก (ผู้ถามปัญหาเกี่ยวกับอายตนะ ๖) เป็นต้น

๓. สังยุตหนึ่ง ๆ อาจแบ่งเป็นปัณณาสก์ (หมวด ๕๐ สูตร) จากปัณณาสก์ แบ่งเป็นวรรค (หมวดย่อยหรือหมวดเล็ก) วรรคละ ๑๐ สูตร โดยประมาณ

บางสังยุตแบ่งเป็นวรรค ไม่แบ่งเป็นปัณณาสก์ก็มี และบางสังยุตไม่แบ่งเป็นวรรคก็มี ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความซับซ้อนของเรื่องที่ประมวลมารวมไว้

เช่น ในสฬายตนวรรค สฬายตนสังยุต มีความซับซ้อนมากจึงแบ่งเป็นปัณณาสก์และวรรค เวทนาสังยุตแบ่งเป็นวรรค ชัมพุขาทกสังยุตไม่แบ่งเป็นวรรค

ที่ว่า เมื่อมองภาพรวมของสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค เล่มนี้ ตามที่ได้แนะนำมาโดยสังเขป จะเห็นลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ของสังยุตตนิกายโดยรวม นั้น หมายถึงเห็นการแบ่งหมวดหมู่พระสูตรอย่างมีระบบแบบแผนของสังยุตตนิกาย โดยเฉพาะ คือ จัดแบ่งตามประเภทของเนื้อหาในแต่ละสูตร ไม่ใช่แบ่งตามขนาดความยาว-สั้นของเนื้อหาในแต่ละสูตรอย่างทีฆนิกายและมัชฌิมนิกาย หรือแบ่งตามจำนวนหัวข้อธรรมของเนื้อหาในแต่ละสูตรอย่างอังคุตตรนิกาย

ส่วนลักษณะเด่นเฉพาะของสฬายตนวรรค ได้แก่ ตัวเนื้อหาของสฬายตนวรรคที่จัดเข้าหมวดหมู่ในแต่ละสังยุตอย่างสอดประสานกลมกลืนเป็นอย่างดี ไม่มีส่วนไหนเป็นส่วนเกินเลย ลองพิจารณาทบทวนอีกครั้ง ดังนี้

๑. สฬายตนสังยุต ว่าด้วยอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และเวทนา ๓ ที่เกิดจากอายตนะภายใน-ภายนอก วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เช่น ตาเห็นรูปที่น่าพอใจ เกิดสุขเวทนาขึ้น ถ้าตาเห็นรูปที่ไม่น่าพอใจ ก็เกิดทุกขเวทนา เป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ และ

สัมผัส ๖ ไว้ในลักษณะต่าง ๆ ดังปรากฏในพระสูตรทั้งหลายของวรรคนี้ เพื่อชี้ให้เห็นว่า สิ่งเหล่านี้เป็นบ่อเกิดแห่งบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์โทมนัสนานาประการ และเป็นบ่อเกิดแห่งความเห็นผิดและถือผิดต่าง ๆ เช่น ทรงแสดงไว้ในอาทิตตสูตรหรืออาทิตตปริยายสูตร ว่า สิ่งเหล่านี้เป็นของร้อน ร้อนเพราะไฟ ๑๑ ประการ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส หรือทรงแสดงไว้ในขณสูตรว่า อายตนะ ๖ เป็นนรก ชื่อว่า ผัสสายตนิกะ มี ๖ ขุม และเพื่อให้พิจารณาเห็นโทษนานาประการของสิ่งเหล่านี้ชัดขึ้น จึงทรงแนะนำให้พิจารณาตามแนวไตรลักษณ์จนเห็นชัดด้วยตนเองว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา หรือว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ผู้เห็นสิ่งเหล่านี้ชัดดีแล้วย่อมหลุดพ้นจากทุกข์

ทั้งปวง เข้าถึงอมตธรรมได้ในที่สุด และนี้เองคือวัตถุประสงค์ของ

สฬายตนสังยุต และของสฬายตนวรรคโดยรวมด้วย

๒. สังยุตอื่น ๆ อีก ๙ สังยุต ต่างว่าด้วยอายตนะ ๖ แต่ต่างบริบทกันและตั้งชื่อสังยุตตามบริบทนั้น ๆ เช่น สังยุตที่ว่าด้วยเวทนา ๓ เกิดจาก ความสัมพันธ์ระหว่างอายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณ และสัมผัส มีเวทนาเป็นบริบท จึงตั้งชื่อว่า เวทนาสังยุต สังยุตที่ว่าด้วย มาตุคามหรือผู้หญิงซึ่งเกี่ยวโยงถึงอายตนะ ๖ มีมาตุคามเป็นบริบท จึงตั้งชื่อว่า มาตุคามสังยุต สังยุตที่ว่าด้วยบุคคลผู้ถามปัญหาหรือ

ผู้สนทนา เรื่องอายตนะ ๖ ก็ตั้งชื่อตามบุคคลหรือตามกลุ่มบุคคลที่เป็นบริบทนั้น ๆ เช่น ชัมพุขาทกสังยุต จิตตสังยุต โมคคัลลานสังยุต แต่สังยุตที่

ว่าด้วยบริบทที่น่าสนใจเป็นพิเศษ ได้แก่ สังยุตที่ ๙ และที่ ๑๐ คืออสังขตสังยุต และอัพยากตสังยุต

อสังขตสังยุต ว่าด้วยอสังขตธรรม หมายถึงนิพพานและทางที่ให้เข้าถึงอสังขตธรรม สังยุตนี้เน้นการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ ให้หาที่สงัดนั่งพิจารณาองค์ธรรมที่เป็นทางให้ถึงอสังขตธรรมบทใดบทหนึ่งใน จำนวน ๔๖ บท เช่น กายคตาสติ

อัพยากตสังยุต ว่าด้วยปัญหาที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบ ได้แก่ ปัญหาที่เกี่ยวกับทิฏฐิ ๑๐ ประการ ในสังยุตนี้มีคำตอบชัดเจนว่า เพราะเหตุไรถึงไม่ทรงตอบปัญหาเหล่านี้ คำตอบเหล่านั้นมีความเกี่ยวข้องกับอายตนะ ๖ โดยตรง

อนึ่ง เรื่องที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบปัญหาที่เกี่ยวกับทิฏฐิ ๑๐ ประการ ซึ่งรู้จักกันว่า อันตคาหิกทิฏฐิ นั้น อาจารย์ทางปรัชญามหายานอธิบายว่า ท่าทีที่ทรงนิ่งไม่ตอบนั่นเอง คือ คำตอบที่ชัดเจนที่สุด นั่นคือทรงตอบว่า เรื่องเหล่านั้นพูดไม่ได้ เพราะไม่ว่าจะทรงตอบอย่างไร คือ จะทรงตอบรับหรือทรงตอบปฏิเสธ ก็จะตรงกับทฤษฎีที่มีอยู่เดิม แต่อาจารย์ฝ่ายเถรวาทตอบว่า เพราะไม่มีประโยชน์ จึงไม่ทรงตอบ ผู้สนใจควรอ่านพระสูตรต่าง ๆ ในอัพยากตสังยุตให้ตลอด จะพบว่า ทัศนะฝ่ายไหนถูกต้องตรงตามพระพุทธประสงค์กว่ากัน นี้คือลักษณะเด่นเฉพาะของสฬายตนวรรค

จากข้อสังเกตดังกล่าวมา พอสรุปได้ว่า คัมภีร์สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค เล่มนี้มีสาระน่าศึกษาเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานและผู้ศึกษาพระปริยัติ-

สัทธรรมทั่วไป